PAṄTSCHATANTRUM

SIVE

QUINQUEPARTITUM

DE MORIBUS EXPONENS

EX CODICIBUS MANUSCRIPTIS EDIDIT

COMMENTARIIS CRITICIS AUXIT

IO. GODOFR. LUDOV. KOSEGARTEN

S. S. THEOL. ET LINGUAR. ORIENT. IN ACADEMIA POMERANA P. P. O.

PARS PRIMA

TEXTUM SANSCRITUM SIMPLICIOREM TENENS.

BONNAE AD RHENUM.

IMPENSIS H. B. KOENIG.

MDCCCXLVIII.

PROSTAT

LONDINII APUD WILLIAMS & NORGATE.

PRAEFATIO.

Ad Quinquepartitum hoc edendum ut animum adpellerem, primo codices duo Hamburgenses effecerunt, in quos, quum multis abhinc annis libros manuscriptos, qui Hamburgi in bibliotheca Senatoria adservantur, perlustrarem orientales, praeter exspectationem incidi, quorumque alterum paulo post transcripsi. Quos codices quum locis multis tum scriptura perversa, tum lacunis laborare intelligerem, ab Adolpho Friderico Stenzlero, populari meo, mihi amicissimo, qui tunc Londinii studio litterarum Indicarum operam navabat, ut hunc librum in publicum edituro mihi ex codicibus Londiniensibus aliquid subsidii pararet, petii. Neque defuit vir ille humanissimus, quo minus mihi hoc roganti obtemperaret; ex codice enim curiae Indicae Londiniensi, qui numero 1440. signatus erat, cum libris Colebrookianis eo adlato, Pantschatantri libros duos primos meum in usum litteris Latinis transcripsit. Deinde ex congerie codicum Indicorum Chambersiana, quae Berolinum deportata est, unum Pantschatantri exemplar accepi. Denique Otto Fridericus Tullbergius, Suecus, litterarum orientalium in academia Upsaliensi professor clarissimus, quocum aliquando, quum per aliquod tempus apud nos Gripesvoldiae commoraretur, familiaritatem contraxeram, apographa Pantschatantri, quae Londinii et Oxonii summa cura litteris Latinis conscripserat ipse, singulari benignitate erga me usus, mihi pervolutanda et in rem meam convertenda permisit. Duos codices Londinienses transcripserat integros, atque ex aliis scripturae varietatem partim in margine illorum apographorum, partim inter lineas adnotaverat. Quibus subsidiis liberaliter mihi concessis, Tullbergius tam insigni beneficio me devinxit, ut gratiam ei habere debeam tantam, quantam maximam animus

meus capere potest. Quibus praemissis, iam codicum illorum, quotquot mihi obtigerunt, quibus aut ipsis, aut quorum apographis, ab Stenzlero et Tullbergio confectis, uti potui, enumerationem brevem secundum litterarum, quibus eos signavi, ordinem instituam. Codices ipsi litteris Devanagaricis exarati sunt omnes.

A. Codex curiae Indicae Londiniensis nro. 2643. foliis centum quinquaginta tribus constans, quem Tullbergius transcripsit integrum. Quanquam librarii mendis plane non purus est, tamen scriptura adcuratiore codicibus ceteris praestat. Ad finem posita sunt haec: शिवसु दरेण लिखितं संवत् १५७४.

B. Codex Wilsonianus, qui apud Wilsonem, patronum litterarum Indicarum celeberrimum, adservatur, negligentius scriptus, tantumque tres Pantschatantri libros priores continens. Scripturae varietatem ex eo sumtam Tullbergius apographo codicis A. adiecit. Quod ad textum adtinet, codex B. ad codicem A. prope accedit.

C. Codex Wilsonianus, luculentius et curatius exaratus, ex quo lectionis varietatem Tullbergius apographo codicis A. adscripsit. Ad finem posita sunt: समाप्तं चेदं पञ्चतन्त्रं संवत् १८५६. Textu hic codex a codice A. satis multum differt. In libro Pantschatantri tertio, ubi de consilio ulularum exponitur, codex C. duas huius libri editiones diversas in unam confundit, sententiis singularum ulularum ex editione utraque receptis, iisque, quanquam discrepant, parum commode inter se connexis.

D. Codex curiae Indicae Londiniensis nro. 2790. foliis constans centum septuaginta sex. Editionem Pantschatantri aliam, quam quae codice A. continetur, exhibet. Fabulas libri tertii, quartique ordine alio quam ceteri codices, eoque, ut mihi videtur, praepostero collocat. Scriptus est anno संवत् १७१६. Integrum eum transcripsit Tullbergius.

E. Codex curiae Indicae Londiniensis nro. 1812. paginas tenens ducentas quinquaginta septem, ex quo scripturae varietatem apographo codicis A. adscripsit Tullbergius. Textus ad codicem A. prope accedens passim verba sensum supplentia adiicere videtur.

F. Codex curiae Indicae Londiniensis nro. 2319. foliis ducentis et quindecim constans, ex quo lectionis varietatem apographo codicis D. adscripsit Tullbergius. Huic enim, quod ad textum adtinet, cognatus est. In libro tertio vero, pariter ut codex C., editiones diversas in unam confundit.

G. Codex curiae Indicae Londiniensis nro. 2146. folia quadraginta octo tantum tenens, ex quo scripturae varietatem apographo codicis D. adscripsit Tullbergius. Textum recentiorem, locis multis in angustum deductum, exhibere videtur.

H. Codex Hamburgensis primus, in dorso signatus numero CCLI. foliis centum et viginti septem constans, nitide scriptus. Textu ad codicem D. propius accedit, sed fabulae nonnullae, quanquam in codice D. ceterisque exstant, in eo omissae sunt.

Pantschatantro in hoc volumine libellus medicus subiunctus est, folia sedecim tenens, cui introitus hic est: श्रीधन्वन्तरये नमः। उदयगिरिशिरस्थो निद्रया मूढमेतज्जगद्गदमशेषं निर्मिमीते निशं यः।. Quem librum medicum excipit alius, litteris quidem Devanagaricis, sed lingua non Sanscrita conscriptus. Exordio quidam lector Latinis litteris superscripsit: «Soera Bötter of Tuti nama» si recte legi. Versiculi primi sunt hi: १ गाथा ॥ सयलसुरासुरमाया। मंगलकल्लाणसुज्ञसज्ञयनिलया। वरविद्यापांदाया। सासारयापटमपणामामि ॥ श्लोकः॥ मुदा नमस्कृत्य सरस्वतीपदौ। तथा गुरुं श्रीगुणमेरुपङ्कजं। शुकोक्तसद्वाक्यचतुष्पदीमिमां। करोम्यहं सर्वजनस्य सुप्रियां॥ Pro चतुष्पदीमिमां vero in codice चतुष्पदीमां scriptum est. Ad finem libri posita sunt haec: इति श्रीरसमंजरीशुकबहुत्तरीकथा सम्पूर्णा। Igitur liber psittaci esse videtur, fortasse in linguam Hindustanicam translatus; nam sanscrite शुकसप्तति: vocatur, et طوطی نامه Persice.

I. Codex Hamburgensis alter, in dorso signatus numero CCL. foliis centum et quinquaginta uno constans, quem primum transcripsi. Codici H. admodum similis est scriptura et habitu, textuque cum eo plerumque consentit. Sed mendis scatet, lacunisque pluribus mutilus est. Dorso quidam inscripsit: «Liber Iapon. de medic.»

Nam etiam in hoc volumine Pantschatantro libellus medicus subiunctus est fol. 152—176., cuius exordio Hollandica haec superscripta sunt: «Van de medecyne; syn naam is wegt weleb.» Verba prima: वैद्यकनोग्रन्थवैद्यवल्लभः। उदयगिरिशिरस्थो निद्रया°. Idem igitur liber medicus esse videtur, qui in codice H. exstat, nomenque Veidjavallabhae habet. Ad finem: संवत् १७०१.

K. Codex Berolinensis Chambersianus, foliis minoribus ducentis quinquaginta duobus constans. Folia prima et extrema ab manu alia, quam quae cetera exaravit, scripta esse videntur. Textus plerumque cum codice A. consentit; sed lacuna una maiori est mutilus. Absunt enim ab eo folia ea, quibus libri tertii pars tertia fere extrema continebatur. Quod et ipsum ex numeris Indicis antiquioribus, qui foliis inscripti sunt, cerni potest. Nam folium २०२ ab folio २१५ excipitur;

exciderunt igitur folia duodecim. Iam vero foliis omnibus iis, quae folium २०२ sequuntur, etiam alii numeri Indici inscripti sunt, non interrupto ordine procedentes, ne lacunam adesse primo adspectu quisquam videat.

L. Codex curiae Indicae Londiniensis, folia ducenta et quindecim tenens, ex bibliotheca Colebrookiana in curiam Indicam delatus. Libros Pantschatantri duos priores, ut supra dixi, Stenzlerus ex eo transscripsit. Quod quum fieret, codex numero 1440. signatus erat; posteane numerum mutaverint, nescio. Apographum Stenzleri textu cum iis, quae Tullbergius ex codice F. exscripsit, tantopere consentit, ut codices L. et F. unum eundemque esse paene crediderim. Sed interdum tamen Stenzleriana a Tullbergianis dissentiunt. In versiculo 57. libri secundi a Stenzlero: सम्पातं च विपातं च° posita sunt; a Tullbergio vero ex F. sumta: सम्पातं विप्रपातं च°. In fabula tertia libri secundi pag. 120. lin. 13. a Stenzlero: एतस्मिन्नन्तरे posita sunt, a Tullbergio vero ex F. sumta: एतस्मिन् व्यतिकारे.

Codices hi textus Pantschatantri proponunt varios, qui non modo in sententiis singulis et versiculis interpositis, verum etiam fabulis integris vel adiectis, vel omissis, vel loco alio collocatis, tantopere inter se differunt, ut paene quot codices, tot textus esse dicere possis. Quam varietatem in huius generis libris Indicis, quorum scriptura non auctoritate quadam sacra constitueretur, certis finibus constricta, sed levioris momenti, proptereaque liberiori virorum doctorum arbitrio permissa esse existimaretur, haud raro deprehendi, ab Augusto Guilelmo Schlegelio in praefatione ad Hitopadesam recte notatum est. Primo enim, quod confectum fuerat, talis libri corpori exinde viri docti et librarii ea, quae argumentis in libro expositis quodammodo consentanea esse viderentur, sensim inseruerunt locis aptis, aliaque eorum, quae in libro consignata erant, suo arbitratu immutaverunt. Quapropter ne in uno quidem codicum eorum, quibus uti potui, primam Pantschatantri formam servatam esse opinor. Duae praesertim vero in codicibus illis editiones huius operis diversae prae ceteris distingui posse mihi visae sunt, quarum alteram simpliciorem, ornatiorem alteram nuncupabo, ut, ubi necesse erit, nomine breviori unamquamque singillatim significare possim.

O r n a t i o r e m idcirco alteram voco, quia in ea interdum personae vel res, quas editio simplicior verbo uno vel paucis significat, verbis pluribus plenius et ornatius describuntur. Ita, ut huius indolis,

quam textus ornatior prae se fert, exemplum aliquod adponam, pro iis, quae in libro nostro pag. 6. lin. 4. exstant, ex editione simpliciori sumtis: अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे मिहिलारोप्यं नाम नगरं। in editione ornatiori ponuntur haec, quibus civitatis Mihilârôpjae vel Mahilârôpjae splendor vividius depingitur: दाक्षिणात्येषु जनपदेषु पुरन्दरपुरस्पर्द्धि सर्वगुणसम्पन्नं पृथिव्याश्चूडामणिरत्नभूतं कैलासशिखराकृति विविधयन्त्रप्रहरणाचरणपरिपूर्णगोपुराट्टालकं विसङ्कटोत्कटदृढपरिघकपाटतोरणार्गलोपगतेन्द्रकीलकीलककलितविपुलद्वारं सुविहितशृङ्गाटकचतुष्पथप्रतिष्ठितानेकदेवायतनं परिखापरिकरोच्छ्रितहिमगिरिसदृशाकारप्राकारवलयपरिवेष्टितं महिलारोप्यं नाम नगरं Similique modo in fabula quinta libri primi pag. 43. lin. 5. puellam regiam, quam textor et carpentarius conspiciunt, editio simplicior vocabulo uno सर्वलक्षणसनाथां depingit, ornatior vero epithetis septem splendidissimis, venustates puellae singulas praedicantibus; quae quidem haec sunt: प्रथमयौवनोद्भिन्नकर्कशस्तनयुगलतिलकितहृदयदेशां उपचीयमाननितम्बबिम्बां क्षामोभवमध्यां सजलजलदनीलमृदुस्निग्धतरङ्गितशिरसिजां स्मरविलासदोलासंवादिश्रवणनिवेशिततरलकनकपत्त्रां नवविकसिताकोमलकमलकान्तमुखीं निद्रामिव सकललोकलोचनग्राहिणीं. Sed appellationi tamen huic, qua ornatiorem hanc editionem nuncupo, ne nimium quantum tribuant, lectoribus videndum est; nam nonnullis tantum locis descriptiones illae floridiores in ea positae inveniuntur.

Porro editio ornatior, quod ad librum primum adtinet, fabulis locupletior est, quam editio simplicior; fabulae enim novem in illa insunt, quas simplicior non recepit, neque liber Kalîlae. Praeterea in enarrandis fabulis iis, quas editio utraque habet, ornatior saepe non solum verbis utitur aliis, quam quae in simpliciori posita sunt, sed res gestas quoque ipsas, earumque causas et momenta aliter atque simplicior fingit vel connectit. Quod quidem in fabulis iis, quae de textore volitante pag. 43 48. et de grue fraudulenta a cancro peremta pag. 50. 51. exponunt, aliisque permultis, satis potest perspici. Consilium ululurum, quod libro tertio tractatur, ornatior multo secus ac simplicior reddit. Versiculi fabulis inserti, qui in ornatiore leguntur, saepe ab iis diversi sunt, quos proponit simplicior. Quae de quaestus faciendi generibus variis in exordio libri primi editio simplicior pag. 7. lin. 8—25. et pag. 8. lin. 1—9. exponit, ea ornatior fabulae tertiae libri quinti inserit.

Quae narrationis diversitas ubicunque inter editionem ornatiorem et simpliciorem intercedit, ornatiori liber Kalîlae, antiqua Pantschatantri translatio Arabica, plerumque adstipulatur. Cuius consensus aliquot exempla adponam. In fabula septima libri primi gruem fraudulentam editio ornatior fert cancro praedixisse, mox venturos

esse piscatores, ex lacu animantia omnia extracturos; se enim ex piscatoribus audivisse, quum dicerent: बहुमत्स्यमिदं महासरः। तत्र श्वः परश्वो वा जालं प्रक्षिप्यते i. e. «abundat piscibus hic magnus lacus; in eum cras vel perendie rete iacietur.» Idem hoc grus illa in libro Kalîlae, edit. Sacyan. pag. 100. 101. cancro narrat, piscatoremque perhibet dixisse: إِنَّ هَاهُنَا سَمَكًا كَثِيرًا أَفَلَا نَصِيدُهُ أَوَّلًا أَوَّلًا i. e. «certe hoc loco pisces multi adsunt, itaque eos capiamus quam primum!» Idemque in hac fabula etiam Hitopadesa tradit, editor. Schlegelio, Lassenioque pag. 114. Sed editio simplicior pag. 50. gruem praedixisse fert, mox siccitate diuturna terram adeo laboraturam esse, ut in lacu aqua mansura sit nulla. Atque sic saepius Hitopadesa cum editione ornatiori congruit, ab simpliciori dissentiens.

In fabula septima decima libri primi simias frigore horrentes editio ornatior खद्योतं cicindelam, quae musca vespere lucens est, conspexisse fert, quam ignem esse putarent. Ita etiam liber Kalîlae pag. 128. simias يَرَاعَةً تَطِيرُ كَأَنَّهَا شَرَارَةُ نَارٍ cicindelam volitantem, quae ignis scintillae speciem prae se ferret, vidisse dicit. Editio simplicior vero pag. 93. simias illas वह्निकणासदृशानि गुञ्जफलानि baccas fruticis, qui Gundscha vocatur, rubicundas, ignis scintillis similes, invenisse, easque flammas esse putasse, narrat. Hitopadesa hanc fabulam non habet.

In fabula undevicesima libri primi editio ornatior Dharmabuddhem, mercatorem, Pàpabuddhis amicum, iter facientem fortuito ollam mille dînâris sive nummis aureis impletam कलशगतं दीनारसहस्रं invenisse tradit. Atque similiter fere Kalîlae pag. 129. hominem illum crumenam mille dînâris impletam in via reperisse dicit: فَوَجَدَ كِيسًا فِيهِ أَلْفُ دِينَارٍ. Simplicior contra editio pag. 95. illum Dharmabuddhem, Pàpabuddhemque, pecuniam non in via iacentem invenisse, sed studio et labore sensim meruisse perhibet. Neque haec fabula in Hitopadesa inest.

Editionem ornatiorem, de qua modo dixi, codices A. B. K. continent, quibus saepe etiam C. E. adstipulantur, praesertim quod ad fabulas libri primi illas adtinet, quas ornatiorem sibi proprias habere supra dixi. Codices D. F. G. H. I. L. editionem simpliciorem proponunt, quanquam haud raro inter se dissentientes. Codices Hamburgenses H. I. in libris Pantschatantri extremis fabulas nonnullas omit-

tunt, quae in codicibus ceteris exstant. Passim codex unus idemque utriusque editionis lectionem recepit. Ita codex L. fabulae quintae libri primi introitum primo talem fere ponit, qualem editio simplicior pag. 43. habet: कस्मिंश्चिदधिष्ठाने कौलिकरथकारौ मित्रे प्रतिवसतः स्म — नाम्नादेशाग्यतन्ना हिते.. His vero, sententia non absoluta, neque ullis aliis interpositis, statim introitum eiusdem fabulae alium, ex editione ornatiori sumtum, subiungit: तत्र कौलिकरथकारौ द्वौ सुहृदौ स्वशिल्पस्य पारं गतौ°. Nam ornatior introitum proponit hunc: अस्ति गौडेषु पुण्ड्रवर्धननाम नगरं। तत्र कौलिको रथकारश्च द्वौ सुहृदौ स्वस्वशिल्पे परं पारमागतौ°. Codices C. F. in consilio ulularum exponendo utriusque editionis lectionem adponere, notatum est supra.

Utrum editio ornatior, an simplicior, sit habenda vetustior, vel primae Pantschatantri formae propinquior, de ea re sententiam ferre certam non audeo; magis perspectum hoc habebunt posteri. Fortasse codices alii, a me non lecti, in lucem protrahentur, ex quibus huic disquisitioni etiam plus lucis adfulgebit. Si quid video, editio ornatior, quanquam in eam ipsam recentiora multa recepta esse crediderim, in universum ad antiquam libri formam propius accedit, propterea que cum libro Kalîlae magis quam altera convenit. In editionis meae volumine hoc primo scriptura potissimum ad editionem simpliciorem accommodata est, quoniam codices H. I. L. qui mihi obtigerunt primi, illam editionem exhibent, eoque factum est, ut ad eam primam ex illis codicibus eruendam me adplicarem. Qui codices ubi nimis vitiosi vel mutili esse mihi videbantur, ex ceteris meliora vel pleniora supplevi; qua de re in commentario critico adcuratius disputabitur, ut unde singula quaeque a me sumta sint, pro eo ac debet demonstretur. Versiculos recepi nimis multos, ut lectores critici eorum, quos aut retinendos, aut eiiciendos esse censeant, ipsi instituere possint delectum. Ab auctore libri primo locis plerisque nonnisi versiculum unum, vel paucos, positos esse coniicio equidem; nam quo additi sunt plures, eo longius ii, qui extremi sunt, ab ea sententia recedunt, quae adponendi primi fuit causa. Iam vero, nulla mora interposita, etiam editionis ornatioris textum in publicum edam, ex solo fere codice A. sumtum; cui, ubi laborat, codices B. K. aliquid medelae adferre possunt.

Cum Pantschatantro librum Kalîlae studiose contuli, magnamque ex hac comparatione cepi voluptatem. Saepe enim miratus sum, liber Kalîlae, quanquam non ex ipso Pantschatantro Sanscrite scripto, sed ex translatione Pehlevica originem traxit, quantopere in narratio-

nibus sententiisque multis cum scriptura Sanscrita concinat. Cuius concordiae aliquot exempla proponam.

Libri tertii versiculo 112. vulnera ab securibus vel gladiis inflicta sanari, quae vero lingua procax laceraverit, restitui non posse exponitur. Haec in libro Kalîlae pag. 189. 190. sic reddita sunt:

فَٱعْلَمْ أَنَّ ٱلْفَأْسَ يُقْطَعُ بِهِ ٱلشَّجَرُ فَيَعُودُ يَنْبُتُ وَٱلسَّيْفُ يَقْطَعُ ٱللَّحْمَ
وَيَعُودُ فَيَنْدَمِلُ وَٱللِّسَانُ لَا يَنْدَمِلُ جُرْحُهُ وَلَا تُوسَا
مَقَاطِعُهُ

„Scito arborem securi caesam repullulare, carnemque gladio laceratam consanari, sed vulnera ab lingua inflicta non consanari, neque plagas ab ea impositas percurari.“

Libri tertii versiculo 113. verba odiosa et nefaria non verba, sed venena esse demonstratur. Quae Arabs pag. 190. ita reddidit:

ٱلْكَلَامُ ٱلَّذِى يَلْقَى مِنْهُ سَامِعُهُ وَقَائِلُهُ ٱلْمَكْرُوهَ وَمَا يُورِثُ ٱلْحِقْدَ وَٱلضَّغِينَةَ
فَلَا يَنْبَغِى لِأَشْبَاهِ هٰذَا ٱلْكَلَامِ أَنْ تُسَمَّى كَلَامًا وَلٰكِنْ سِهَامًا

„Quicunque sermo quum audienti, tum dicenti, sinistra parat, et odium, inimicitiamque suscitat, eum non sermonem, sed telum, nuncupare convenit.“

Quodsi pro سِهَامًا tela substituimus سِمَامًا venena, quod facile in codicibus exstare potuit, Arabica etiam pressius ad Sanscrita accedunt.

Libri tertii versiculo 114. etiam fortem hominem ad inimicitiam sibi suscitandam non pronum esse docetur, quemadmodum neque venenum pro medicamento habeat homo prudens. Quae Arabs pag. 191. his verbis expressit:

وَٱلْعَاقِلُ وَإِنْ كَانَ وَاثِقًا بِقُوَّتِهِ وَفَضْلِهِ فَلَا يَحْمِلُهُ ذٰلِكَ عَلَى أَنْ يَجْلِبَ
ٱلْعَدَاوَةَ عَلَى نَفْسِهِ ٱتِّكَالًا عَلَى مَا عِنْدَهُ مِنَ ٱلرَّأْىِ وَٱلْقُوَّةِ كَمَا
أَنَّهُ وَإِنْ كَانَ عِنْدَهُ ٱلتِّرْيَاقُ لَا يَنْبَغِى لَهُ أَنْ يَشْرَبَ ٱلسَّمَّ ٱتِّكَالًا
عَلَى مَا عِنْدَهُ

„Homo cordatus, quanquam fortitudini suae, virtutique confidit, tamen ea re non eo adducitur, ut inimicitiam sibi suscitet, prudentia sua, fortitudineque fretus, quemadmodum eum, etiamsi theriacam secum habet, tamen non decet, venenum bibere, medicamento illo confisum.“

Codices libri Kalîlae textus proponunt varios; sed uti non potui nisi eo, quem Sacyus typis exscribendum curavit. Qui deinde Bûlâki anno Moslemorum 1251. editus est, eum habui et ipsum; sed a Sacyano non diversus, ex eo exscriptus esse videtur. Prooemium tantum aliud editor Bûlâkensis praemisit. Ex translatione Pantschatantri Pehlevica librum Kalîlae natum esse, pro certo haberi posse videtur; edit. Sacyan. mémoire historique pag. 8. Cuius originis indicium quoddam in fabula prima libri tertii fortasse superest. In ea enim de lepore quodam dicitur, cui nomen विजयदत्तः sive Nicanori esset; atque in eadem fabula liber Kalîlae leporem quendam prodiise tradit, qui Fîrûs فيروز sive victoriosus adpellaretur. Quod nomen Persicum ex translatione Pehlevica in Arabicam transiisse coniici potest. Sed liber Kalîlae permulta addit, quae in Pantschatantro non exstant, itidemque multa supprimit, quae in illo insunt. Atque iam ab translatore Pehlevo ad Sanscrita esse adiecta multa, fama est; ed. Sacyan. loc. cit. pag. 3. Quibus Kalîlae capitibus singuli Pantschatantri libri in universum respondeant, hoc loco breviter notabo, ut facilius lectores hoc cognoscant:

Pantschatantrum.	Kalîlà.	Hitopadesa.
lib. 1.	cap. 5.	lib. 2.
lib. 2.	cap. 7.	lib. 1.
lib. 3.	cap. 8.	lib. 3. 4.
lib. 4.	cap. 9.	
lib. 5.	cap. 10.	

Quae Kalîlae capita antecedunt quintum, prooemia tantum continent. Ceterum quantum, quod ad fabulas, singulis libris immissas, adtinet, opera illa tria inter se differant, in descriptione Pantschatantri societatis Asiaticae Britannicae commentationum volumini primo inserta, luculenter demonstravit Wilso. Dubois, clericus Gallus, librum edidit, qui inscriptus est: Le Pantcha-Tantra ou les cinq ruses, fables du Brahme Vichnou-Sarma; traduit pour la première fois sur les originaux indiens; Paris. 1826. Quo libro epitome Pantschatantri quaedam continetur, ex editionibus huius libri recentioribus, Tamulice, Telugice, Kanarice scriptis, excerpta, modo cum scriptura Sanscrita concinens, modo ab ea prorsus dissidens. Versibusne Sanscritis Pantschatantrum primo descriptum sit, quaeri potest; passim in eo versiculi insunt, narrationem non illustrantes, sed eam persequentes ipsam, ut libr. 2. vers. 54. 61. 89. libr. 3. vers. 6. 248. 249. Fabulam libri

tertii septimam codices alii totam oratione metrica compositam exhibent, alii partim versiculis, partim pedestri dicendi genere descriptam.

Superest, ut Christiano Lassenio, veterum litterarum Indicarum Persicarumque instauratori praestantissimo, meritissimo, pro suo in me studio gratias debitas persolvam. Pantschatantri edendi officium ut susciperem, comiter me hortatus est, adiumento in hac re se mihi futurum esse pollicitus, dimidiaeque fere huius libri parti priori, quum Bonnae formis exprimeretur, perlustrandae et corrigendae operam navavit. Quam curam parti posteriori quo minus impenderet, quum valetudo incommodior eum impediverit, ut iam in dies magis convalescat, pristinumque vigorem omnino recuperet, ex animo precor. Denique lectores, ut, quae dederim bona, animo benevolo accipiant, quae posuerim mala, indulgenter emendent, oro rogoque. Quae a typothetis peccata sunt, in commentario critico corrigentur, quum plagulas typis expressas nondum viderim omnes. Dabam Gripesvoldiae cal. octobr. anni mdcccxlvii.

Io. Godofr. Lud. Kosegarten.

अथ

पञ्चतन्त्रकं नाम नीतिशास्त्रं ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

ब्रह्मा रुद्रः कुमारो हरिवरुणयमा वह्निरिन्द्रः कुबेर
श्चन्द्रादित्यौ सरस्वत्युदधिघननगा वायुरुर्वी भुजङ्गाः ।
सिद्धा नद्यो ऽश्विनौ श्रीर्दितिरदितिसुता मातरश्चण्डिकाद्या
वेदास्तीर्थानि यज्ञा गणवसुमुनयः पान्तु नित्यं ग्रहाश्च ॥ १ ॥
मनवे वाचस्पतये शुक्राय पराशराय ससुताय ।
चाणक्याय च विदुषे नमो ऽस्तु नयशास्त्रकर्तृभ्यः ॥ २ ॥
सकलार्थशास्त्रसारं जगति समालोक्य विष्णुशर्मेदं ।
तन्त्रैः पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रं ॥ ३ ॥

तद्यथानुश्रूयते। अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे मिहिलारोप्यं नाम नगरं। तत्र च सकलशास्त्रकल्पद्रुमः प्रवरनृपमुकुटमणिमरीचिचयचर्चितचरणः सकलकलापारं गतो ऽमरशक्तिर्नाम राजा बभूव। तस्य च त्रयः पुत्राः परमदुर्मेधसो बहुशक्तिरुग्रशक्तिरनन्तशक्तिश्चेति बभूवुः। अथ तान् शास्त्रविमुखान् समालोक्य स राजा सचिवानाहूय प्रोवाच। भो ज्ञातमेतद्भवद्भिर्यन्ममैते पुत्राः शास्त्रविमुखा विवेकरहिताः। तदेतान् पश्यतो मम हतकण्टकमपि राज्यं न सौख्यमावहति। अथवा साध्विदमुच्यते।

अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरौ।
यतस्तौ स्वल्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ ४ ॥

किं तया क्रियते धेन्वा या न सूते न दुग्धदा ।
को ऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न भक्तिमान् ॥ ५ ॥
वरमिह वा सुतमरणं मा मूर्खत्वं कुलप्रसूतस्य ।
येन विबुधजनमध्ये जारज इव लज्जते मनुजः ॥ ६ ॥
गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमा यस्य ।
तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्ध्या कीदृशी भवति ॥ ७ ॥
वरं गर्भस्रावो वरमृतुषु नैवाभिगमनं
वरं बन्ध्या भार्या वरमपि च कन्यैव जनिता ।
वरं जातः प्रेतो वरमपि च गर्भे स्थितिरहो
न चाविद्वान् रूपद्रविणगुणयुक्तो ऽपि तनयः ॥ ८ ॥
एकेनापि गुणवता जातिविशुद्धेन चारुकृत्येन ।
स्वकुलमलङ्कृतमखिलं मुकुटं मुक्ताफलेनेव ॥ ९ ॥

तदेतेषां बुद्धिप्रबोधनं यथा भवति। तथा केनाप्युपायेनानुष्ठीयतामिति। तत्रैकैकशः प्रोचुः। देव द्वादशभिर्वर्षैस्तावद्व्याकरणं श्रूयते। तद्यदि कथमपि ज्ञायते धर्मार्थकाममोक्षाणां दुःखेन प्रबोधनं भवति। अथ तन्मध्यगतः सुमतिर्नाम सचिवः प्राह। देव अशाश्वतो ऽयं जीवितव्यविषयः। प्रभूतकालज्ञेयानि शब्दशास्त्राणि। तत्सङ्क्षेपमात्रं किञ्चिदेतेषां प्रबोधनार्थं चिन्त्यतामिति।

उक्तं च। अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं स्वल्पं तथायुर्बहवश्च विघ्नाः।
सारं ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥१०॥

तदत्रास्ति देव विष्णुशर्मा नाम ब्राह्मणो ऽनेकशास्त्रसंसिद्धिलब्धकीर्तिस्तस्मै समर्पयैतान्। स नूनं द्रागेतान् प्रबुद्धान् करिष्यति। सो ऽपि तदाकर्ण्य विष्णुशर्माणमाहूय प्रोवाच। भो महाबुद्धे मदनुग्रहार्थमेतान् मदीयकुमारानर्थशास्त्रं प्रति यथा द्रागनन्यसदृशान् विदधासि तथा कार्यं। अहं त्वां शासनशतेन नियोजयिष्यामि। अथ विष्णु

शर्मा तं राजानमूचे। देव श्रूयतां मे तथ्यवचनं। नाहं विद्याविक्रयं करोमि शासनशतेनापि। एतान् पुनर्मासषट्केन यदि नीतिशास्त्रज्ञान् न करोमि। तदा स्वनामपरित्यागं करोमि। किं बहुना। श्रूयतां ममैष सिंहनादो। नाहमर्थलिप्सुर्ब्रवीमि। ममाशीतिवर्षस्य व्यावृत्तसर्वेन्द्रियार्थस्य न किञ्चिदर्थेन प्रयोजनं। किंतु त्वत्प्रार्थनासिद्ध्यर्थं सरस्वतीविनोदं करिष्यामि। तल्लिख्यतामद्यतनो दिवसो यद्यहं षण्मासाभ्यन्तरे तव पुत्रान् नयशास्त्रं प्रत्यनन्यसदृशान् न करिष्यामि ततो नार्हति मे देवो देवमार्गं सन्दर्शयितुं। अथासौ तदाकर्ण्य प्रहृष्टमनास्तांस्तस्मै सादरं समर्प्य परां निर्वृतिं जगाम। विष्णुशर्मणापि तानादाय स्वगृहं गत्वा तदर्थं मित्रभेदमित्रसम्प्राप्तिकाकोलूकीयलब्धप्रणाशापरीक्षितकरणीयानि पञ्च तन्त्राण्येतानि रचयित्वा पाठितास्ते राजपुत्राः। तेऽपि तान्यधीत्य नरपत्यनुग्रहेण मासषट्केन यथोक्ताः संवृत्ताः। ततः प्रभृति एतत्पञ्चतन्त्रकं नाम नीतिशास्त्रं बालावबोधनार्थं भूतले प्रवृत्तं। किं बहुना।

यो ऽत्रैतत्पठति नित्यं नीतिशास्त्रं शृणोति वा।
न पराभवमाप्नोति स शक्रादपि कर्हिचित् ॥ ११ ॥

कथामुखमेतत्

अथेदमारभ्यते मित्रभेदो नाम प्रथमं तन्त्रं। तस्यायमाद्यः श्लोकः।

वर्धमानो महान् स्नेहः सिंहगोवृषयोर्वने।
पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः ॥ १ ॥

तद्यथानुश्रूयते। अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे महिलारोप्यं नाम नगरं। तत्र धर्म्मोपार्जितवृत्तिर्वर्धमानको नाम वणिक्पुत्रो बभूव। तस्य कदाचिद्रात्रौ शय्यारूढस्य चिन्ता समुत्पन्ना यत्प्रभूते ऽपि वित्ते अर्थोपायाश्चिन्तनीयाः कर्तव्याश्च।

उक्तं च यतः। न हि तद्विद्यते किंचिद्यदर्थेन न सिध्यति।
यत्नेन मतिमांस्तस्मादर्थमेकं प्रसाधयेत् ॥ २ ॥
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः।
यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च जीवति ॥ ३ ॥
न सा विद्या न तच्छिल्पं न तद्दानं न सा कला।
अर्थार्थिभिर्न तद्धैर्यं धनिनां यन्न कीर्त्यते ॥ ४ ॥
इह लोके तु धनिनां परो ऽपि स्वजनायते।
स्वजनो ऽपि दरिद्राणां तत्क्षणात् दुर्जनायते ॥ ५ ॥
अर्थेभ्यो हि विवृद्धेभ्यः संवृत्तेभ्यो यतस्ततः।
प्रवर्तन्ते क्रियाः सर्वाः पर्वतेभ्य इवापगाः ॥ ६ ॥
पूज्यते यदपूज्यो ऽपि यदगम्यो ऽपि गम्यते।
वन्द्यते यदवन्द्यो ऽपि तत् प्रभावो धनस्य च ॥ ७ ॥
अशनादिन्द्रियाणीव स्युः कार्याण्यखिलान्यपि।

एतस्मात् कारणाद्वित्तं सर्वसाधनमुच्यते ॥ ८॥
अर्थार्थी जीवलोको ऽयं श्मशानमपि सेवते ।
जनितारमपि त्यक्त्वा निःस्वं गच्छति दूरतः ॥ ९॥
उपायानां च सर्वेषामुपायः पण्यसम्भवः ।
धनार्थं शस्यते यो ऽन्य उपायः संशयात्मकः ॥१०॥
गतवयसामपि पुंसां येषामर्था भवन्ति ते तरुणाः ।
अर्थेन तु ये हीना वृद्धास्ते यौवने ऽपि स्युः ॥११॥

स चार्थः पुरुषाणां षड्भिरुपायैर्भवति। अथ भिक्षया नृपसेवया कृषिकर्मणा वा विद्योपार्जनेन वा व्यवहारेण वा बणिक्कर्मणा वा। सर्वेषामप्येतेषां बाणिज्येनातिरस्कृतो ऽर्थलाभः स्यात् ।

उक्तं च यतः। कृता भिक्षा रङ्कैर्वितरति नृपो नोचितमहो
कृषिः क्लिष्टा विद्या गुरुविनयवृत्त्यातिविषमा ।
कुसीदाद्दारिद्र्यं परकरगतग्रन्थकरणं
न मन्ये बाणिज्यात् किमपि परं वर्तनमिह ॥१२॥

तच्च बाणिज्यं सप्तविधं वित्तागमाय स्यात्। तद्यथा कूटतुलामानं मिथ्याक्रयकथनं निक्षेपप्रवेशः परिचितग्राहकागमो गोष्ठिककर्म च गान्धिकव्यवहारो देशान्तरभाण्डानयनं चेति।

उक्तं च यतः। पूर्णापूर्णे माने परिचितजनवञ्चनं तथा नित्यं ।
मिथ्याक्रयस्य कथनं प्रकृतिरियं स्यात् किरातानां॥१३॥
गोष्ठिककर्मनियुक्तः श्रेष्ठी चिन्तयति चेतसा हृष्टः ।
वसुधा वसुसम्पूर्णा मयाद्य लब्धा किमन्येन ॥१४॥
बणिगालोक्य निजे हृदि सोत्साहं परिचितग्रहीतारं।
हृष्यति तद्धनलुब्धो यद्वत् पुत्रेण जातेन ॥१५॥

तथा च। निक्षेपे पतिते हर्म्ये श्रेष्ठी स्तौति स्वदेवतां ।
तदीशो म्रियतामाशु तुभ्यं दास्यामि याचितं ॥१६॥

पण्यानां गान्धिकं पण्यं किमन्यैः काञ्चनादिकैः ।
एकैकेन च यत् क्रीतं तच्छतेन प्रदीयते ॥ १७ ॥

तच्च दरिद्राणां चार्हं न वित्तवतां ।

उक्तं च यतः । येषां स्याद्विपुलं वित्तं प्रोद्भूतैरपि दूरतः ।
ते ऽर्थैरर्थान्निबध्नन्ति गजैरिव महागजान् ॥ १८ ॥
द्विगुणं त्रिगुणं वित्तं भाण्डक्रयविचक्षणाः ।
प्राप्नुवन्त्युद्यमाल्लोका दूरदेशान्तरं गताः ॥ १९ ॥

अन्यच्च । सुभीताः परदेशस्य बह्वालस्याः प्रमादिनः ।
स्वदेशे निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ २० ॥

उक्तं च नीतौ । यो न निर्गत्य निःशेषामालोकयति मेदिनीं ।
अनेकाश्चर्यसम्पूर्णां स नरः कूपदर्दुरः ॥ २१ ॥
को ऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनां ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनां ॥ २२ ॥

इत्येवं हृदये सम्प्रधार्य मथुरागामीनि सारभाण्डान्यादाय शुभे तिथौ गुरुजनानुज्ञातः शकटारूढः प्रस्थितः । तस्य मङ्गलवृषभौ गृहोत्पन्नौ नन्दकसञ्जीवकनामानावग्रधुरायां वोढारौ यौ स्थितौ । तयोरेकः सञ्जीवकाभिधानो यमुनाकच्छमासाद्य पङ्कपरिगलितचरणभङ्गं कृत्वा निषसाद । अथ तं तदवस्थं समालोक्य वर्धमानकः परं विषादमगमत् । तदर्थं च त्रिरात्रं स्नेहार्द्रहृदयः प्रयाणभङ्गमकरोत् । अथ तं विषण्णमालोक्य सार्थिकैरभिहितं । भो श्रेष्ठिन् किमेवमेकवृषभकृते सिंहव्याघ्रसमाकुले बह्वपाये वने ऽस्मिन् समस्तसार्थस्त्वया सन्देहे नियोजितः ।

उक्तं च । न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमान्नरः ।
एतदेवात्र पाण्डित्यं यत् स्वल्पाद्भूरिरक्षणं ॥ २३ ॥

अथासौ तदवधार्य सञ्जीवकस्य रक्षापुरुषान्निरूप्य शेषसार्थरक्षार्थं प्रस्थितः । अथ ते रक्षका बह्वपायं वनं विदित्वा सञ्जीवकं परित्यज्य

पृष्ठतो गत्वा अन्येद्युस्तं सार्थवाहं मिथ्योचुः। स्वामिन् मृतो ऽसौ सञ्जीवको ऽस्माभिस्तु वह्निना संस्कृत इति। तच्छ्रुत्वा सार्थवाहः कृतज्ञतया स्नेहार्द्रहृदयस्तस्यौर्ध्वदेहिकाः क्रिया वृषोत्सर्गादिकाः सर्वाश्चकार। सञ्जीवको ऽप्यायुःशेषतया यमुनासलिलवनमिश्रैः शिशिरतरैर्वायुभिराप्यायितशरीरः कथञ्चिदुत्थाय यमुनातटमुपपेदे। तत्र च मरकतसदृशानि शस्पाग्राणि भक्षमाणः कतिपयैरहोभिर्हरवृषभ इव पीनककुद्मान् बलवांश्च संवृत्तः प्रत्यहं वल्मीकशिखराणि शृङ्गाभ्यां विदारयन् गर्जमान आस्ते। साधु चेदमुच्यते।

अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति।
जीवत्यनाथो ऽपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नो ऽपि गृहे न जीवति॥२४॥

अथ कदाचित् पिङ्गलको नाम सिंहः सर्वमृगपरिवृतः पिपासाकुल उदकपानार्थं यमुनातटमवतीर्णः सञ्जीवकस्य गम्भीरतरारावं दूरादेवाशृणोत्। तच्छ्रुत्वातीवव्याकुलहृदयो वेगेन साध्वसाकारं प्रच्छाद्य वटतले चतुर्मण्डलावस्थानेनावस्थितः। आह च। चतुर्मण्डलावस्थानं नाम सिंहस्य। सिंहानुयायिनः काकरुकाः किंवृत्ताश्चेति। तथा च।

नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः।
विक्रमार्जितवित्तस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता॥२५॥

अथ तस्य करटकदमनकनामानौ द्वौ शृगालौ मन्त्रिपुत्रौ भ्रष्टाधिकारौ सदानुयायिनावास्तां। तौ च परस्परं मन्त्रयतः। तत्र दमनको ऽब्रवीत्। भद्र करटक अयं तावदस्मत्स्वामी पिङ्गलक उदकग्रहणार्थं यमुनाकच्छमवतीर्य स्थितः। स किन्निमित्तं पिपासाकुलो ऽपि निवृत्य व्यूहरचनां विधाय दौर्मनस्येनाभिभूतो ऽत्र वटतले व्यवस्थितः। करटक आह। भद्र किमावयोरनेन मिथ्याव्यापारेण प्रयोजनं।

उक्तं च यतः। अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति।

स एव निधनं याति कीलोत्पाटीव वानरः ॥२६॥

दमनक आह। कथमेतत्। सो ऽब्रवीत्।

कथा ॥१॥ अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने नगराभ्यासे केनापि वणिक्पुत्रेण तरुखण्डमध्ये देवायतनं कर्तुमारब्धं। तत्र च ये कर्मकराः स्थपत्यादयस्ते मध्याह्नवेलायामाहारार्थं नगरमध्यं गच्छन्ति। अथ कदाचित् तत्रानुषङ्गिकं वानरयूथमितश्चेतश्च परिभ्रममाणमागच्छत्। तत्रैकस्य शिल्पिनो ऽर्द्धपाटितो ऽञ्जनवृक्षदारुमयस्तम्भः खदिरकीलकेन मध्यनिहितेन तिष्ठति। एतस्मिन्नन्तरे ते वानरास्तरुशिखरप्रासादशृङ्गदारुपर्यन्तेषु यथेष्टं क्रीडितुमारब्धाः। एकश्च तेषां प्रत्यासन्नमृत्युश्चापल्यात् तस्मिन्नर्द्धपाटितस्तम्भ उपविश्य दारुबन्धनरज्जुं प्रक्षिप्येदमाह। अहो केनाप्यस्थाने कीलको निहित इति। पाणिभ्यां सङ्गृह्योत्पाटयितुमारम्भमकरोत्। अथ तस्य स्तम्भविवरगतवृषणस्य स्थानाच्चलितेन कीलकेन यद्वृत्तं तत् तव प्रागेव निवेदितं। तेनाहमेतद्ब्रवीमि। अव्यापारेषु व्यापारमिति। अपरमावयोर्भक्षितशेषमहोरात्रमस्त्येव तत् किमनेन व्यापारेण। दमनक आह। तत् किं भवानाहारार्थी केवलमेतन्न युक्तं।

उक्तं च यतः। सुहृदामुपकारकारणात् द्विषतामप्यपकारकारणात्।
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न बिभर्ति केवलं ॥२७॥

अपिच। यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः सो ऽत्र जीवतु।
वयांसि किं न कुर्वन्ति चञ्च्वा स्वोदरपूरणं ॥२८॥

तथा च। यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै
र्विज्ञानशौर्यविभवार्यगुणैः समेतं।
तत्तेषु जीवितफलं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः
काको ऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ॥२९॥

यो नात्मना न च रवेण च बन्धुवर्गे
दीने दयां न कुरुते न च मर्त्यवर्गे।

किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके
काको ऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ॥३०॥

सुपूरा वै कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः।
सुसन्तुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥३१॥

अन्यच्च। किं तेन जातु जातेन मातुर्यौवनहारिणा।
आरोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥३२॥

परिवर्तिनि संसारे मृतो वा को न जायते।
जातस्तु गण्यते सो ऽत्र यः स्फुरेच्च श्रियाधिकः ॥३३॥

जातस्य नदीकूले तस्य तृणस्यापि जन्म कल्याणं।
यत् सलिलमज्जनाकुलजनहस्तालम्बनं भवति ॥३४॥

तथा च। स्तिमितोन्नतिसम्भारा जनसन्तापहारिणः।
जायन्ते विरला लोके जलदा इव सज्जनाः ॥३५॥

अपिच। निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वांसः।
यत् कमपि वहति गर्भं महतामपि यो गुरुर्भवति ॥३६॥

अन्यच्च। अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तो ऽपि जनात् तिरस्क्रियां लभते।
निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलितः ॥३७॥

करटक आह। आवां तावदप्रधानौ। तत् किमावयोरनेन व्यापारेण। उक्तं च।

अपृष्टो ऽत्र प्रधानो यो ब्रूते राज्ञः पुरः कुधीः।
न केवलमसन्मानं लभते च विडम्बनं ॥३८॥

तथा च। वचस्तत्र प्रयोक्तव्यं यत्रोक्तं लभते फलं।
स्थायि भवति चात्यन्तं रागः शुक्लपटे यथा ॥३९॥

दमनक आह। भ्रातर्मैवं वद। उक्तं च।

अप्रधानः प्रधानः स्यात् सेवते यदि पार्थिवं।
प्रधानो ऽप्यप्रधानः स्याद्यदि सेवाविवर्जितः ॥४०॥

तथा च। आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं
विद्याविहीनमकुलीनमसंस्तुतं वा।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च
यत्पार्श्वतो भवति तत्परिवेष्टयन्ति ॥४१॥

तथा च। कोपप्रसादवस्तूनि ये विचिन्वन्ति सेवकाः।
आरोहन्ति शनैः पश्चात् धुन्वन्तमपि पार्थिवं ॥४२॥

विद्यावतां महेच्छानां शिल्पविक्रमशालिनां।
सेवावृत्तिविदां चैव नाश्रयः पार्थिवं विना ॥४३॥

ये जात्यादिमहोत्साहान्नरेन्द्रान्नोपयान्ति च।
तेषामामरणं भिक्षा प्रायश्चित्तं विनिर्मितं ॥४४॥

ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः।
प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥४५॥

सर्पान् व्याघ्रान् गजान् सिंहान् दृष्ट्वोपायैर्वशीकृतान्।
राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनां ॥४६॥

राजानमेव संश्रित्य विद्वान् याति परां गतिं।
विना मलयमन्यत्र चन्दनं न विवर्धते ॥४७॥

धवलान्यातपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः।
सदामदाश्च मातङ्गाः प्रसन्ने सति भूपतौ ॥४८॥

करटक आह। अथ भवान् किं कर्तुमनाः। सो ऽब्रवीत्। अयमस्मत्स्वामी पिङ्गलको नाम भीतपरिवारः। तदेनं गत्वा भयकारणं विज्ञाय सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावानामेकतमेन संविधास्ये। करटक आह। कथं वेत्ति भवान् यद्भयाविष्टो ऽयं स्वामी। सो ऽब्रवीत्। किमत्र ज्ञेयं। उक्तं च यतः।

उदीरितो ऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥४९॥

तथा च। आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यते ऽन्तर्गतं मनः ॥५०॥

तत् तावदेनं भयाकुलं प्राप्य निर्भयं कृत्वा स्वबुद्धिप्रभावेन वशीकृत्य निजां साचिव्यपदवीं समासादयिष्यामि। करटक आह। अनभिज्ञो भवान् सेवाधर्मस्य। तत् कथमेनं वशीकरिष्यसि। सो ऽब्रवीत्। कथमहं सेवानभिज्ञः। मयाहि तातोत्सङ्गे क्रीडताभ्यागतसाधूनां नीतिशास्त्रं पठतां यच्छ्रुतं सेवाधर्मस्य सारभूतं हृदि स्थापितं। श्रूयतां तच्चेदं।

सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति नरास्त्रयः।
शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुं ॥५१॥
सा सेवा या प्रभुहिता ग्राह्यवाक्या विशेषतः।
आश्रयेत् पार्थिवं विद्वान् तद्द्वारेणैव नान्यथा ॥५२॥
यो न वेत्ति गुणान् यस्य न तं सेवेत पण्डितः।
न हि तस्मात् फलं किञ्चित् सुकृष्टादूषरादिव ॥५३॥
द्रव्यप्रकृतिहीनो ऽपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः।
भवत्याजीवनं तस्मात् फलं कालान्तरादपि ॥५४॥
अपि स्थाणुवदासीनः शुष्यन् परिगतः क्षुधा।
अर्थैरेवात्मसम्पन्नां वृत्तिमीहेत पण्डितः ॥५५॥
सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि कृपणं परुषाक्षरं।
आत्मानं किं न स द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥५६॥
यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधार्त्ता यान्ति सेवकाः।
सो ऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदापुष्पफलो ऽपि सन् ॥५७॥
राजमातरि देव्यां च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि।
पुरोहिते प्रतीहारे सदा वर्तेत राजवत् ॥५८॥
जीवेति प्रब्रुवन् प्रोक्तः कृत्याकृत्यविचक्षणः।

करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्राजवल्लभः ॥५९॥
प्रभुप्रसादजं वित्तं सुपात्रे यो नियोजयेत् ।
वस्त्राद्यं च दधात्यङ्गे स भवेद्राजवल्लभः ॥६०॥
अन्तःपुरचरैः सार्द्धं यो न मन्त्रं समाचरेत् ।
न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥६१॥
द्यूतं यो यमदूताभं हालां हालहलोपमां ।
पश्येद्दारान् वृथाकारान् स भवेद्राजवल्लभः ॥६२॥
युद्धकाले ऽग्रगो यः स्यात् सदा पृष्ठानुगः पुरे ।
प्रभुद्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्राजवल्लभः ॥६३॥
प्रोक्तः प्रत्युत्तरं नाह विरुद्धं प्रभुणा च यः ।
न समीपे हसत्युच्चैः स भवेद्राजवल्लभः ॥६४॥
सम्मतो ऽहं विभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् ।
कृच्छ्रेष्वपि न मर्यादां स भवेद्राजवल्लभः ॥६५॥
द्वेषिद्वेषपरो नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत् ।
यो नरो नरनाथस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥६६॥
यो रणं शरणं तद्वन्मन्यते भयवर्जितः ।
प्रवासं स्वपुरावासं स भवेद्राजवल्लभः ॥६७॥
न कुर्यान्नरनाथस्य योषिद्भिः सह सङ्गतिं ।
न निन्दां न विवादं च स भवेद्राजवल्लभः ॥६८॥

करटक आह । अथ भवांस्तत्र गत्वा किं तावत् प्रथमं वक्ष्यति तत् तावदुच्यतां । सो ऽब्रवीत् । उक्तं च ।

उत्तरादुत्तरं वाक्यं वदतां सम्प्रजायते ।
सुवृष्टिगुणसम्पन्नाद्बीजाद्बीजमिवापरं ॥६९॥

अपिच । अपायसन्दर्शनजां विपत्तिमुपायसन्दर्शनजां च सिद्धिं ।
मेधाविनो नीतिगुणप्रयुक्तां पुरःस्फुरन्तीमिव वर्णयन्ति ॥७०॥

एकेषां वाचि शुकवदन्येषां हृदि मूकवत् ।
हृदि वाचि तथान्येषां वल्गु वल्गन्ति सूरयः ॥७१॥

करटक आह ।

दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव सर्वदा ।
व्यालाकीर्णाः सुविषमाः कठिना दुष्टसेविता ॥७२॥

तथा च । भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः कुटिलाः क्रूरचेष्टिताः ।
सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा इव ॥७३॥

तथा च । द्विजिह्वाः क्रूरकर्माणो निष्ठाच्छिद्रानुसारिणः ।
दूरतो ऽपि हि पश्यन्ति राजानो भुजगा इव ॥७४॥

स्वल्पमप्यपकुर्वन्ति ये ऽभीष्टा हि महीपतेः ।
ते वह्नाविव दह्यन्ते पतङ्गाः पापचेतसः ॥७५॥

दुरारोहं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतं ।
स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति ॥७६॥

दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः ।
तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्थिते ॥७७॥

दमनक आह । सत्यमेतत् । परं किन्तु ।

यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन समाचरेत् ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥७८॥

भर्तुश्चित्तानुवर्तित्वं स्ववृत्तं चानुजीविनां ।
राक्षसाश्चापि गृह्यन्ते नित्यं छन्दानुवर्तिभिः ॥७९॥

अरुषि नृपे स्तुतिवचनं तदभिमते प्रेम तद्द्विषि द्वेषः ।
तद्दानस्य च शंसा अमन्त्रतन्त्रं वशीकरणं ॥८०॥

करटक आह । यद्येवमभिमतं तर्हि शिवास्ते पन्थानो भवन्तु । यथाभिलषितमनुष्ठीयतां । सो ऽपि तं प्रणम्य पिङ्गलकाभिमुखं प्रतस्थे । अथागच्छन्तं दमनकमवलोक्य पिङ्गलको द्वास्थमब्रवीत् । अपसार्यतां

वेत्रलता। अयमस्माकं चिरन्तनो मन्त्रिपुत्रो दमनको ऽव्याहतप्रवेशः। तत् प्रवेश्यतां द्वितीयमण्डलभागीति। स आह। यथावादीत् भवानिति। अथोपसृत्य दमनको निर्दिष्ट आसने पिङ्गलकं प्रणम्योपविष्टः। स तु तस्य नखकुलिशालङ्कृतं दक्षिणं पाणिमुपरि कृत्वा मानपुरःसरमुवाच। अपि शिवं भवतः। कस्माच्चिराद्दृश्यसे। दमनक आह। न किञ्चिद्देवपादानामस्माभिः प्रयोजनमस्ति। परं भवतामपि प्राप्तकालं वक्तव्यं। यत उत्तममध्यमकनीयोभिरपि राज्ञां सदैव प्रयोजनं विद्यते। उक्तं च यतः।

दन्तस्य निष्कोषणकेन नित्यं कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्गवाग्घस्तवता नरेण ॥८१॥

तथा वयं देवपादानामन्वयागता भृत्याः। आपत्स्वपि पृष्ठानुगामिनो यद्यपि स्वमधिकारं न लभामहे। तथापि देवपादानामेतद्युक्तं न भवति। उक्तं च।

स्थानेष्वेव नियोज्यानि भृत्याश्चाभरणानि च।
न हि चूडामणिः पादे प्रभावानिति बध्यते ॥८२॥
अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते।
धनाढ्यो ऽपि कुलीनो ऽपि क्रमायातो ऽपि भूपतिः ॥८३॥

तथा च। असमैः समीयमानः समैश्च परिहीयमानसत्कारः।
धुरि यो न युज्यमानस्त्रिभिरर्थपतिं त्यजति भृत्यः ॥८४॥

यच्चाविवेकतया राज्ञा भृत्यानुत्तमपदयोग्यान् हीनाधमस्थाने नियोजयति। ते च तत्रैव तिष्ठन्ति। स भूपतेर्दोषो न तेषां। उक्तं च।

कनकभूषणसङ्ग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिबध्यते।
न स विरौति न चाप्युपशोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥८५॥

यच्च स्वाम्येवं वदति चिराद्दृश्यसे। तदपि श्रूयतां। तथा चोक्तं।

सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नास्ति हस्तयोः।

कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विद्यमानमतिर्वसेत् ॥ ८६ ॥
काचो मणिर्मणिः काचो येषां बुद्धिर्विकल्पते ।
न तेषां सन्निधौ भृत्यो नाममात्रो ऽपि तिष्ठति ॥ ८७ ॥
परीक्षका यत्र न सन्ति देशे नार्घन्ति रत्नानि समुद्रजानि ।
आभीरदेशे किल चन्द्रकान्तं त्रिभिर्वराटैः विपणन्ति गोपाः ॥ ८८ ॥
लोहिताख्यस्य च मणेः पद्मरागस्य चान्तरं ।
यत्र नास्ति कथं तत्र क्रियते रत्नविक्रयः ॥ ८९ ॥
निर्विशेषं यदा स्वामी समं भृत्येषु वर्तते ।
तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ ९० ॥
न विना पार्थिवो भृत्यैर्न भृत्याः पार्थिवं विना ।
तेषां च व्यवहारो ऽयं परस्परनिबन्धनः ॥ ९१ ॥
भृत्यैर्विना स्वयं राजा लोकानुग्रहकारिभिः ।
मयूखैरिव दीप्तांशुस्तेजस्व्यपि न शोभते ॥ ९२ ॥
अरैः सन्धार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः ।
स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ९३ ॥
शिरसा विधृता नित्यं स्नेहेन परिपालिताः ।
केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ९४ ॥
राजा तुष्टो हि भृत्यानामर्थमात्रं प्रयच्छति ।
ते तु सन्मानमात्रेण प्राणैरप्युपकुर्वते ॥ ९५ ॥
एवं ज्ञात्वा नरेन्द्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः ।
कुलीनाः शौर्यसम्पन्नाः शक्ता भक्ताः क्रमागताः ॥ ९६ ॥
यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो दुष्करं हितमुत्तमं ।
लज्जया वक्ति नो किञ्चित्तेन राजा सहायवान् ॥ ९७ ॥
यो ऽनाहूतः समभ्येति द्वारि तिष्ठति सर्वदा ।
पृष्टः सत्यं मितं ब्रूते स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ ९८ ॥

अनादिष्टो ऽपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरं च यः ।
यतते तस्य नाशाय स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ ९९ ॥
ताडितो ऽपि दुरुक्तो ऽपि दण्डितो ऽपि महीभुजा ।
यो न चिन्तयते पापं स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ १०० ॥
न गर्वं कुरुते माने नापमानेन तप्यते ।
स्वाकारं रक्षयेद्यस्तु स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ १०१ ॥
न क्षुधा पीड्यते यस्तु निद्रया न हि कर्हिचित् ।
न च शीतातपाद्यैश्च स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ १०२ ॥
श्रुत्वा साङ्ग्रामिकीं वार्तां भविष्यां स्वामिनं प्रति ।
प्रसन्नास्यो भवेद्यस्तु स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ १०३ ॥
सीमा वृद्धिं समायाति शुक्लपक्षे यथेन्दुराट् ।
नियोगसंस्थिते यस्मिन् स भृत्यो ऽर्हो महीभुजां ॥ १०४ ॥
सीमा सङ्कोचमायाति वह्नौ चर्म यथा धृतं ।
स्थिते यस्मिन् स तु त्याज्यो भृत्यो राज्यं समीहता ॥ १०५ ॥
यस्मिन् कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा ।
आस्यते सेवकः स स्यात् कलत्रमिव चापरं ॥ १०६ ॥

तथा शृगालो ऽयमिति मन्यमानेन ममोपरि यत् स्वामिनावज्ञा क्रियते तदप्ययुक्तं । उक्तं च यतः ।

कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलाद्दूर्वापि गोलोमतः
पङ्कात्तामरसं शशाङ्क उदधेरिन्दीवरं गोमयात् ।
काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचनी
प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ॥ १०७ ॥
एरण्डभिण्डार्कनलैः प्रभूतैरपि सञ्चितैः ।
दारुकृत्यं यथा नास्ति तथैवाज्ञैः प्रयोजनं ॥ १०८ ॥
मूषिका गृहजातापि हन्तव्या सापकारिणी ।

उपप्रदानैर्मार्जारो हितकृत् प्रार्थ्यते ऽन्यतः ॥ १०९ ॥
किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा ।
भक्तं शक्तं च मां राजन्नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ ११० ॥

पिङ्गलक आह । भवत्वेवं । तावदसमर्थः समर्थो वा चिरन्तनस्त्वमस्माकं मन्त्रिपुत्रः । तद्विश्रब्धं ब्रूहि यत् किंचिद्वक्तुकामः । दमनक आह । देव विज्ञाप्यं किंचिदस्ति । पिङ्गलक आह । तन्निवेदयाभिप्रेतं । सो ऽब्रवीत् ।

अपि स्वल्पतरं कार्यं यद्भवेत् पृथिवीपतेः ।
तन्न वाच्यं सभामध्ये प्रोवाचेदं बृहस्पतिः ॥ १११ ॥

तदेकान्ते मद्विज्ञाप्यमाकर्णयन्तु देवपादाः । यतः ।

षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुष्कर्णः स्थिरो भवेत् ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन षट्कर्णं वर्जयेत् सुधीः ॥ ११२ ॥

अथानन्तरं पिङ्गलकाभिप्रायज्ञैर्व्याघ्रद्वीपिवृकपुरःसरैः सर्वैरपि तद्वचः समाकर्ण्य संसदि तत्क्षणादेव दूरीभूतं । ततश्च दमनक आह । उदकग्रहणार्थं प्रवृत्तस्य स्वामिनः किमिह निवृत्यावस्थानं । पिङ्गलक आह सविलक्षस्मितं । न किंचित् । सो ऽब्रवीत् । देव यद्यनाख्येयं तत्तिष्ठतु । उक्तं च ।

दारेषु किंचित् पुरुषेषु किंचिद्गोप्यं वयस्येषु सुतेषु किंचित् ।
युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतो ऽनुरोधात् ॥ ११३ ॥

तच्छ्रुत्वा पिङ्गलकश्चिन्तयामास । योग्यो ऽयं दृश्यते । तत् कथयाम्येतस्यात्मनो ऽभिप्रायं । उक्तं च ।

सुहृदि निरन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये ऽनुवर्तिनि कलत्रे ।
स्वामिनि सौहृदयुक्ते निवेद्य दुःखं सुखी भवति ॥ ११४ ॥

भो दमनक शृणोषि शब्दं दूरान्महान्तं । सो ऽब्रवीत् । स्वामिन् शृणोमि । तत् किं । पिङ्गलक आह । भद्राहमस्माद्वनाद्गन्तुमिच्छामि ।

दमनक आह। कस्मात् कारणात्। पिङ्गलक आह। यतो ऽद्यास्मद्वने किंचिदपूर्वं सत्त्वं प्रविष्टं। यन्महान् शब्दः श्रूयते तस्य च शब्दानुरूपेण पराक्रमेण भाव्यमिति। दमनक आह। यच्छब्दमात्रादपि भयमुपगतः स्वामी तदयुक्तं। उक्तं च यतः।

अम्भसा भिद्यते शैलस्तथा मन्त्रो ऽप्यरक्षितः।
पैशुन्याद्भिद्यते स्नेहो वाग्भिर्भिद्यते कातरः॥११५॥

तन्न युक्तं स्वामिनः पूर्वोपार्जितं वनं त्यक्तुं। यतो भेरिवेणुवीणामृदङ्गतालपटहशङ्खकाहलादिभेदेन शब्दा अनेकविधाः। ततो न शब्दमात्रादेव केवलं भेतव्यं।

उक्तं च। अप्युत्कटे च रौद्रे च शत्रौ यस्य न हीयते।
धैर्यं प्राप्ते महीनाथे न स याति पराभवं॥११६॥
दर्शितभये ऽपि धातरि धैर्यध्वंसो भवेन्न वीराणां।
शोषितसरसि निदाघे नितरामेवोद्धतः सिन्धुः॥११७॥

तथा च। विपदि न यस्य विषादः सम्पदि हर्षो रणे न भीरुत्वं।
तं भुवनतिलकभूतं जनयति जननी सुतं विरलं॥११८॥
शक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसारत्वाल्लघीयसः।
जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः॥११९॥

अपि च। अन्यप्रतापमासाद्य यो दृढत्वं न गच्छति।
जातुषाभरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किं॥१२०॥

तदेवं ज्ञात्वा स्वामिना धैर्यावष्टम्भः कार्यः। न शब्दमात्राद्भेतव्यं। उक्तं च यतः।

पूर्वमेव मया ज्ञातं पूर्णमेतद्धि मेदसा।
यावत् प्रविश्य पश्यामि तावच्चर्म च दारु च॥१२१॥

पिङ्गलक आह। कथमेतत्। सो ऽब्रवीत्।

कथा ॥२॥ एकस्मिन् प्रदेशे कश्चिद्गोमायुर्नाम शृगालः क्षुत्क्षामकण्ठ इतश्चे

तश्च परिभ्रमन् वने सैन्यद्वयसङ्ग्रामभूमिमपश्यत्। तस्यां च दुन्दुभेः पतितस्य वायुवशाद्वृक्षशाखाग्रैर्हन्यमानस्य शब्दमशृणोत्। अथ क्षुभितहृदयश्चिन्तयामास। अहो विनष्टो ऽस्मि। तद्यावन्नास्य प्रोच्चारितस्य दृष्टिगोचरे गच्छामि। तावदन्यतो व्रजामीति। अथवा नैतद्युज्यते सहसैव पितृपर्यायागतं वनं त्यक्तुं। उक्तं च।

भये वा यदि वा हर्षे सम्प्राप्ते यो विमर्शयेत्।
कृत्यं न कुरुते वेगान्न स सन्तापमाप्नुयात् ॥१२२॥

तत्तावज्जानामि कस्यायं शब्द इति। धैर्यमालम्ब्य व्यमर्शयत्। यावन्मन्दं मन्दं प्रतिगच्छति तावद्दुन्दुभिमपश्यत्। यावच्छाखाग्रैर्वायुवशाद्धन्यते तावच्छब्दं करोति। अन्यथा तूष्णीमास्ते। ततश्च सम्यक् परिज्ञाय समीपं गत्वा स्वयमेव कौतुकादताडयत्। भूयश्च हर्षादचिन्तयत्। अहो चिरादेतदस्माकं महद्भोजनमापतितं। तन्नूनमेतन्मांसमेदोऽसृग्भिः पूरितं भविष्यति। ततः परुषचर्मावगुण्ठितं कथमपि विदार्य एकदेशे छिद्रं कृत्वा संहृष्टमनाः प्रविष्टः। परं चर्म विदारयतो दंष्ट्राभङ्गः सञ्जातः। अथ तद्दारुचर्मविशेषमालोक्य निराशीभूतः श्लोकमेनमपठत्।

पूर्वमेव मया ज्ञातं पूर्णमेतद्धि मेदसा।
यावत् प्रविश्य पश्यामि तावच्चर्म च दारु च ॥१२३॥

ततो न शब्दमात्राद्भेतव्यं। पिङ्गलक आह। भो पश्यायं मम सर्वो ऽपि परिग्रहो भयाद्व्याकुलमनाः पलायितुमिच्छति। तत् कथमहं धैर्यावष्टम्भं करोमि। सो ऽब्रवीत्। स्वामिन् नैषामेष दोषः। स्वामिसदृशा भवन्ति भृत्याः। उक्तं च।

अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वाणी वीणा नरश्च नारी च।
पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥१२४॥

तत् पौरुषावष्टम्भं कृत्वा त्वं तावदत्रैव प्रतिपालय। यावदहमेतच्छब्दरूपं ज्ञात्वागच्छामि। ततः पश्चाद्यथोचितं कार्यमिति। पिङ्गलक आह।

किं तत्र भवान् गन्तुमुत्सहते। स आह। किं स्वाम्यादेशेन सुभृत्यस्य कृत्याकृत्यमस्ति। उक्तं च।

स्वाम्यादेशात् सुभृत्यस्य न भीः सञ्जायते क्वचित्।
प्रविशेद्दुर्विगाहे ऽपि दुस्तरे ऽपि महार्णवे ॥१२५॥

तथा च। स्वाम्यादिष्टस्तु यो भृत्यः समं विषममेव च।
मन्यते न स सन्धार्यो भूभुजा भूतिमिच्छता ॥१२६॥

पिङ्गलक आह। भद्र यद्येवं तद्गच्छ। शिवास्ते पन्थानो भवन्त्विति। दमनको ऽपि तं प्रणम्य सञ्जीवकशब्दानुसारी प्रतस्थे। अथ दमनके गते भयाकुलः पिङ्गलकश्चिन्तयामास। अहो न शोभनं कृतं मया। यत्तस्य विश्वासं गत्वात्माभिप्रायो निवेदितः। कदाचिद्दमनको ऽयमुभयवेतनो भूत्वा ममोपरि दुष्टबुद्धिः स्यात् भ्रष्टाधिकारत्वात्। उक्तं च।

ये भवन्ति महीपस्य सन्मानितविमानिताः।
यतन्ते तस्य नाशाय कुलीना अपि सर्वदा ॥१२७॥

तद्यावदस्य चिकीर्षितं वेद्मि तावदन्यत् स्थानान्तरं गत्वा प्रतिपालयामि। कदाचिद्दमनकस्तमादाय मां व्यापादयितुमागच्छति। उक्तं च यतः।

न बध्यन्ते ह्यविश्वस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि।
विश्वस्तास्त्वेव बध्यन्ते बलवन्तो ऽपि दुर्बलैः ॥१२८॥
बृहस्पतेरपि प्राज्ञो न विश्वासे व्रजेन्नरः।
य इच्छेदात्मनो वृद्धिमायुष्यं च सुखानि च ॥१२९॥
शपथैः सन्धितस्यापि न विश्वासे व्रजेद्रिपोः।
राज्यलाभोद्यतो वृत्रः शक्रेण शपथैर्हतः ॥१३०॥
न विश्वासं विना शत्रुर्देवानामपि सिध्यति।
विश्वासात् त्रिदशेन्द्रेण दितेर्गर्भो विदारितः ॥१३१॥

एवं सम्प्रधार्य स्थानान्तरं गत्वा दमनकमार्गमवलोकयन्नेकाकी तस्थौ।

दमनकोऽपि सञ्जीवकसकाशं गत्वा वृषभोऽयमिति परिज्ञाय हृष्टमना अचिन्तयत्। अहो शोभनमापतितं। अनेनैतस्य सन्धिविग्रहद्वारेण मम पिङ्गलको वश्यो भविष्यति। उक्तं च यतः।

न कौशलान्न सौहार्दान्नृपो वाक्ये प्रवर्तते।
मन्त्रिणां यावदभ्येति व्यसनं शोकमेव च ॥१३२॥
सदैवापद्गतो राजा भोग्यो भवति मन्त्रिणां।
अत एव हि वाञ्छन्ति मन्त्रिणः सापदं नृपं ॥१३३॥
यथा नेच्छति नीरोगः कदाचित् सुचिकित्सकं।
तथापद्रहितो राजा सचिवं नाभिवाञ्छति ॥१३४॥

एवं विचिन्तयन् पिङ्गलकाभिमुखः प्रतस्थे। पिङ्गलकोऽपि तमायान्तं प्रेक्ष्य स्वाकारं रक्षन् यथापूर्वमवस्थितः। दमनकोऽपि पिङ्गलकसकाशमागत्य प्रणम्योपविष्टः। पिङ्गलक आह। भद्र किं दृष्टं भवता तत् सत्त्वं। दमनक आह। दृष्टं स्वामिनः प्रसादात्। पिङ्गलक आह। अपि सत्यं। दमनक आह। किं स्वामिपादानामग्रेऽसत्यं विज्ञाप्यते।

उक्तं च। अपि स्वल्पमसत्यं यः पुरो वदति भूभुजां।
देवानां च विनश्येत स शीघ्रं सुमहानपि ॥१३५॥

तथा च। सर्वदेवमयो राजा मनुना सम्प्रकीर्तितः।
तस्मात्तं देववत् पश्येन्न व्यलीकेन कर्हिचित् ॥१३६॥
सर्वदेवमयस्यापि विशेषो नृपतेरयं।
शुभाशुभफलं सद्यो नृपाद्देवाद्भवान्तरे ॥१३७॥

पिङ्गलक आह। अथवा सत्यं दृष्टं भविष्यति भवता। न दीनाय महान् कुप्यतीति मत्वा न त्वं तेन निपातितः। उक्तं च।

तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः।
समुच्छ्रितानेव तरून् प्रबाधते महान् महत्स्वेव करोति विग्रहं ॥१३८॥

अपि च। गण्डस्थलस्थमदवारिषु बद्धराग

मत्तभ्रमद्भ्रमरपादतलाहतो ऽपि ।
कोपं न गच्छति नितान्तबलो ऽपि नाग
स्तुल्ये बले तु बलवान् परिकोपमेति ॥ १३९ ॥

दमनक आह । अस्त्येवं स महात्मा वयं कृपणाः । तथापि यत् स्वामी कथयति तद्भूतये तं नियोजयामि । पिङ्गलक आह । सोत्साहं किं भवान् शक्नोत्येवं कर्तुं । दमनक आह । किमसाध्यं बुद्धेरस्ति ।

उक्तं च । न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैश्च न पदातिभिः ।
कार्यं संसिद्धिमभ्येति यथा बुद्धिप्रसाधितं ॥ १४० ॥

पिङ्गलक आह । यद्येवं तर्ह्यमात्यपदे ऽध्यारोपितस्त्वं । अद्यप्रभृति प्रसादनिग्रहादिकं त्वया विना न करिष्यामीति निश्चयः । तस्मात् सत्वरं गत्वा तथा कुरु यथा स मम भृत्यतामेति । तथासौ बाढमित्यभिधाय तं प्रणम्य भूयो ऽपि सञ्जीवकसकाशं गत्वा साक्षेपमिदमाह । एह्येहि दुष्टवृषभ पिङ्गलकस्त्वामाकारयति । किं निःशङ्को भूत्वा मुहुर्मुहुर्वृथा नदसीति । तच्छ्रुत्वा सञ्जीवको ऽब्रवीत् । भद्र को ऽयं पिङ्गलकः । तच्छ्रुत्वा सविस्मयं दमनको ऽब्रवीत् । कथं स्वामिनं पिङ्गलकमपि न जानासि । तत् क्षणं प्रतिपालय फलेनैव ज्ञास्यसीति । नन्वयं सर्वमृगपरिवृतो मण्डलवटाभ्यासे मानोन्नतचित्तः सत्वधनस्वामी पिङ्गलकाभिधानो महासिंहस्तिष्ठति । तच्छ्रुत्वा गतायुषमिवात्मानं मन्यमानः सञ्जीवकः परं विषादमगमत् । आह च । भद्र भवान् साधुसमाचारो वचनपटुश्च दृश्यते । तद्यदि मामवश्यं तत्र नयसि तदभयप्रदानेन स्वामिनः सकाशात् प्रसादः कारयितव्यः । दमनक आह । भो सत्यमभिहितं भवता । नीतिरेषा । उक्तं च ।

पर्यन्तो लभ्यते भूमिः समुद्रस्य गिरेरपि ।
न कथञ्चिन्महीपस्य चित्तान्तः केनचित् क्वचित् ॥ १४१ ॥

तत्त्वमत्रैव तिष्ठ यावदहं तं समये धृत्वा तत्र पश्चात्त्वामानयामीति ।

तथानुष्ठिते दमनकः पिङ्गलकसकाशं गत्वेदमाह। स्वामिन् न तत् प्राकृतं सत्त्वं। स हि भगवतो महेश्वरस्य वाहनभूतो वृषभ इति मया पृष्ट इदं प्राह। महेश्वरेणाहं परितुष्टेन कालिन्दीपरिसरे शष्पाग्राणि भक्षयितुं समादिष्टः। किं बहुना मम प्रदत्तं भगवता क्रीडार्थं वनमिदं। पिङ्गलक आह। सत्यं ज्ञातं मयाधुना। न देवताप्रसादं विना शष्पभोजिनो व्यालाकीर्ण एवंविधे वने निःशङ्का नदन्तो भ्रमन्ति। ततस्त्वया किमभिहितं। दमनक आह। स्वामिन्नेतदभिहितं मया। यदेतद्वनं चण्डिकावाहनभूतस्य मत्स्वामिनः पिङ्गलकनाम्नः सिंहस्य विषयीभूतं। तद्भवानभ्यागतः प्रियो ऽतिथिः। तत्तस्य सकाशं गत्वा भ्रातृस्नेहेनैकत्र भक्षणपानविहरणक्रियाभिरेकस्थानाश्रयेण कालो नेय इति। ततस्तेनापि सर्वमेतत् प्रतिपन्नं। उक्तं च। स्वामिनः सकाशादभयदक्षिणा दापनीया। तदत्र स्वामी प्रमाणं। तच्छ्रुत्वा पिङ्गलकः सहर्षमिदमाह। साधु सुमते साधु मन्त्रिश्रोत्रिय साधु मम हृदयेन समं सम्मन्त्र्येदमभिहितं। तद्दत्ता मया तस्याभयदक्षिणा। परं सो ऽपि मदर्थे याचयित्वा द्रुततरमानीयतामिति। अथ साधु चेदमुच्यते।

अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुपरीक्षितैः।
मन्त्रिभिर्धार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरं ॥१४२॥

मन्त्रिणां भिन्नसन्धाने भिषजां सान्निपातिके।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पण्डितः ॥१४३॥

दमनको ऽपि तं प्रणम्य सञ्जीवकमुद्दिश्य प्रस्थितः सहर्षमचिन्तयत्। अहो प्रसादसन्मुखो नः स्वामी। वचनवशगश्च संवृत्तः। तन्नास्ति धन्यतरो मम। उक्तं च।

अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं प्रियदर्शनं।
अमृतं राजसन्मानममृतं सङ्गतिः सतां ॥१४४॥

अथ सञ्जीवकसकाशमासाद्य सप्रश्रयमुवाच। भो मित्र प्रसादितो ऽसौ

मया भवदर्थे स्वामी (अभयवचनं च दापितं। तद्विश्रब्धं गम्यतामिति। परं राजप्रसादमासाद्य मया सह समयधर्मेण वर्तितव्यं। न गर्वमासाद्य स्वप्रभुतया विचरणीयं। अहमपि तव सङ्केतेन सर्वराज्यधुराममात्यपदवीमाश्रित्योद्धरिष्यामि। एवं कृते सति द्वयोरपि राज्यलक्ष्मीर्भोग्या भविष्यति। यतः

आखेटकस्य धर्मेण विभवाः स्युर्वशे नृणां।
नृप्रजाः प्रेरयत्येको हन्त्यन्यो ऽत्र मृगानिव ॥१४५॥

तथा च। यो न पूजयते गर्वादुत्तमाधममध्यमान्।
भूपसन्मानमान्यो ऽपि भ्रश्यते दन्तिलो यथा ॥१४६॥

कथा ॥३॥ सञ्जीवक आह। कथमेतत्। सो ऽब्रवीत्। अस्त्यत्र धरातले वर्धमानं नाम महानगरं। तत्र दन्तिलो नाम नानाभाण्डपतिः सकलपुरनायकः प्रतिवसति स्म। तेन पुरकार्यं नृपकार्यं च कुर्वता तुष्टिं नीताः सर्वे तत्पुरवासिनो जना नृपतिश्च। किं बहुना। न को ऽपि तादृक्केनापि चतुरो दृष्टः श्रुतो वापि। अथवा साधु चेदमुच्यते।

नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके
जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन्द्रैः।
इति महति विरोधे वर्तमाने समाने
नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥१४७॥

अथैवं तस्य वर्तमानस्य कदाचिद्विवाहः सञ्जातस्तद्गृहे। तत्र तेन सर्वे पुरनिवासिनो राजसन्निधिलोकाश्च सन्मानपूर्वमामन्त्र्य भोजिता वस्त्रादिभिः सत्कृताश्च। ततो विवाहानन्तरे राजा सान्तःपुरः स्वगृहमानीयाभ्यर्चितः। अथ तस्य नृपतेर्गृहसम्मार्जनकर्ता गोरम्भो नाम। स तेन गृहायातो ऽपि राजगुरुपुरतो ऽनुचितस्थान उपविष्टो ऽवज्ञयार्धचन्द्रं दत्वा निःसारितः। सो ऽपि तत्प्रभृति निःश्वसन्नपमानान्न रात्रावप्यधिशेते। कथं मया तस्य भाण्डपते राजप्रसादहानिः कर्तव्येत्यचि

न्तयश्च। अथवा किं ममैतेन वृथाशरीरशोषणेन। यतो न किञ्चिन्मया तस्यापकर्तुं शक्यते। अथवा साध्विदमुच्यते।

यो ह्यपकर्तुमशक्तः कुप्यति किमसौ नरो ऽत्र निर्लज्जः।
उच्छलितो ऽपि हि चणको भ्राष्ट्रं भङ्क्तुं न शक्नोति ॥१४८॥

अथ कदाचित्प्रत्यूषे तस्य भूपतेर्योगनिद्रां गतस्य स शय्यान्ते सम्मार्जनं कुर्वन्निदमाह। अहो दन्तिलस्य महद्धृष्टत्वं यद्राजमहिषीं समालिङ्गति। तच्छ्रुत्वा राजा ससम्भ्रममुत्थाय तमुवाच। भो भो गोरम्भ सत्यमेतत् यत् त्वया जल्पितं। किं देवी दन्तिलेन समालिङ्गिता। गोरम्भ आह। देव रात्रिजागरणेन द्यूतासक्तस्य सम्मार्जनकर्मरतस्यापि मे बलान्निद्रा समायाता। तन्न वेद्मि मया किमभिहितं। राजा सेर्ष्यं स्वगतं। एष तावन्मम गृहे ऽप्रतिहतगतिस्तथा दन्तिलो ऽपि। तत् कदाचिदनेन देवी तेन समालिङ्ग्यमाना दृष्टा भविष्यति। तत एवानेनेदमभिहितं। उक्तं च यतः।

यद्वाञ्छति दिवा मर्त्यो वीक्षते वा करोति वा।
तत् स्वप्ने ऽपि तदभ्यासात् तथा ब्रूते करोति च ॥१४९॥

तथा च। शुभं वा यदि वा पापं यन्नृणां हृदि संस्थितं।
सुगूढमपि तज्ज्ञेयं सुप्तवाक्यात् तथा मदात् ॥१५०॥

अथवा। स्त्रीणां विषये को ऽत्र सन्देहः। उक्तं च।

जल्पन्ति सार्द्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः।
हृद्गतं चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषितां ॥१५१॥

अन्यच्च। एकेन स्मितपाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पाक्षरं।
वीक्षन्ते ऽन्यमितः स्फुटत्कुमुदिनीफुल्लोल्लसल्लोचनाः॥
दूरोदारचरित्रचित्रविभवं ध्यायन्ति चान्यं धिया।
केनेत्थं परमार्थतो ऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामभ्रुवां ॥१५२॥
नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः।

नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ १५३ ॥
रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १५४ ॥

तथा च । यो मोहान्मन्यते मूढो रक्तेयं मम कामिनी ।
स तस्या वशगो नित्यं भवेत् क्रीडाशकुन्तवत् ॥ १५५ ॥
तासां वाक्यानि कृत्यानि स्वल्पानि सुबहून्यपि ।
करोति यः कृतैर्लोके लघुत्वं याति सर्वतः ॥ १५६ ॥
स्त्रियं च यः प्रार्थयते सन्निकर्षं च गच्छति ।
ईषच्च कुरुते सेवां तमेवेच्छन्ति योषितः ॥ १५७ ॥
अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात् परिजनस्य च ।
मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १५८ ॥
नासां कश्चिदगम्यो ऽस्ति नासां च वयसि स्थितिः ।
विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १५९ ॥
रक्तो हि जायते भोग्यो नारीणां शाटको यथा ।
घृष्यते यो दशालम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १६० ॥
अलक्तको यथा रक्तो निष्पीड्यः पुरुषस्तथा ।
अबलाभिर्बलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १६१ ॥

एवं स राजा बहुविधं विलप्य तत्प्रभृति दन्तिलस्य प्रसादपराङ्मुखः सञ्जातः । किं बहुना । राजद्वारप्रवेशो ऽपि तस्य निवारितः । दन्तिलो ऽप्यथाकस्मादेव प्रसादपराङ्मुखमवनिपतिमवलोक्य चिन्तयामास । अहो साधु चेदमुच्यते ।

को ऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदो ऽस्तं गताः
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।
कः कालस्य न गोचरान्तरगतः को ऽर्थी गतो गौरवं
को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १६२ ॥

तथा च।

काके शौचं द्यूतकारेषु सत्यं सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः।
क्लीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥१६३॥

अपरं मयास्य भूपतेरन्यस्य वा कस्यचित् स्वप्ने ऽपि नानिष्टं कृतं। तत् किमेतत्। पराङ्मुखो मां प्रति भूपतिरिति। एवं दन्तिलं कदाचिद्राजद्वारविष्कम्भितमवलोक्य सम्मार्जनकर्ता राजद्वारपालान् विहस्योवाच। भो भो द्वारपाला राजप्रसादाधिष्ठितो ऽयं दन्तिलः स्वयं निग्रहानुग्रहकर्ता च। तदनेन निवारितेन यथाहं तथा यूयमप्यर्द्धचन्द्रभागिनो भविष्यथ। तच्छ्रुत्वा दन्तिलश्चिन्तितवान्। नूनं चेष्टितमस्यैतत्। अथवा साध्विदमुच्यते।

अकुलीनो ऽपि मूर्खो ऽपि भूपालं यो ऽत्र सेवते।
अपि सन्मानहीनो ऽपि स सर्वत्र प्रपूज्यते ॥१६४॥
अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्नृपतिसेवकः।
तथापि न पराभूतिं जनादाप्नोति मानवः ॥१६५॥

एवं विलप्य स विलक्षमनाः सोद्वेगो गतप्रभावः स्वगृहं गत्वा गोरम्भमाहूय निशामुखे वस्त्रयुगलेन सम्मान्येदमुवाच। भद्र मया न तदा त्वं रागवशान्निःसारितः। यतस्त्वं ब्राह्मणानामग्रतो ऽनुचितस्थाने समुपविष्टो दृष्टो ऽसीत्यपमानितः। तत् क्षम्यतां त्वया। सो ऽपि स्वर्गराज्यमिव तद्वस्त्रयुगलमासाद्य परं तोषं गत्वा तमुवाच। भो श्रेष्ठिन् क्षान्तं मया तत्। तदस्य सन्मानस्य कृते पश्य मे बुद्धिप्रभावं राजप्रसादं च। एवमुक्त्वा स परितोषं विनिर्गतः। साध्विदमुच्यते।

स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिं।
अहो सुसदृशी चेष्टा तुलायष्टेः खलस्य च ॥१६६॥

ततश्चान्येद्युः स गोरम्भो राजकुले गत्वा योगनिद्रां गतस्य भूपतेः सम्मार्जनक्रियां कुर्व्वन्निदमाह। अहो ऽविवेको ऽस्मद्भूपतेर्यः पुरीषोत्सर्गमाच

रंश्चिर्भटीभक्षणं करोषि। तच्छ्रुत्वा राज्ञा सविस्मयमुत्थाय तमुवाच। रे रे गोरम्भ किमप्रस्तुतं ब्रवीषि। गृहकर्मकरं मत्वा न त्वां व्यापादयामि। किं त्वया कदाचिदहमेवंविधं कर्म समाचरन् दृष्टः। सो ऽब्रवीत्। देव द्यूतासक्तस्य रात्रिजागरणेन सम्मार्जनं कुर्वाणस्य मम बलान्निद्रा समायाता। तयाधिष्ठितेन मया किं जल्पितं न वेद्मि। तत् प्रसादं करोतु स्वामी मम निद्रापरवशस्य। एवं श्रुत्वा राज्ञा चिन्तितवान्। मया तावज्जन्मान्तरे ऽप्येवंविधं कर्म कुर्वता चिर्भटिका न भक्षिता। तद्यथायं व्यतिकरो ऽसम्भाव्यो ममानेन मूढेन व्याहृतः। तथा दन्तिलस्यापीति निश्चयः। तन्मया न युक्तं कृतं यत् स वराकः सन्मानेन वियोजितः। न तादृक्पुरुषाणामेवंविधं चेष्टितं सम्भाव्यते। तदभावेन राजकृत्यानि पौरकृत्यानि च सर्वाणि शिथिलतां व्रजन्ति। एवमनेकधा विचार्य दन्तिलं समाहूय निजाङ्गाभरणवस्त्रादिभिः संयोज्य स्वाधिकारे नियोजयामास। ततो ऽहं ब्रवीमि।

यो न पूजयते गर्वादुत्तमाधममध्यमान्।
भूपसन्मानमान्यो ऽपि भ्रश्यते दन्तिलो यथा ॥१६७॥

सञ्जीवक आह। भद्र सत्यमेतद्भवताभिहितं। तदेव तत् कर्तव्यमिति। एवमभिहिते दमनकस्तमादाय पिङ्गलकसकाशमगमत्। आह च। देव एष स मयानीतः सञ्जीवकः। अधुना देवः प्रमाणं। सञ्जीवको ऽपि तं सादरं प्रणम्याग्रतः सविनयं स्थितः। पिङ्गलको ऽपि तस्य पीनायतककुद्मतो नखकुलिशालङ्कृतं दक्षिणं पाणिमुपरि कृत्वा मानपुरःसरमुवाच। अपि भवतः शिवं। कुतस्त्वमस्मिन् वने निर्जने समायात इति। तेनात्मनः सर्वं वृत्तान्तं कथितं। यथा वर्धमानेन सह वियोगः सञ्जातस्तथा निवेदितः। एतच्च श्रुत्वा पिङ्गलकेनाभिहितं। वयस्य न भेतव्यं। मद्भुजपरिरक्षिते ऽस्मिन् वने यथेप्सितमुष्यतां। अन्यच्च। भवता मत्समीपविहारिणाजस्रं भवितव्यं। यत्कारणं बहुपायं वन

मिदमनेकरौद्रसत्त्वनिषेवितं गुरूणामपि सत्त्वानामसेव्यं शष्पभोजिनां। एवमुक्त्वा स मृगाधिपो यमुनाकच्छमवतीर्य प्रकाममुदकपानावगाहनं कृत्वा स्वैरप्रचारं पुनर्वनं प्रविष्टः। ततश्च करटकदमनकनिक्षिप्तभारः सञ्जीवकेन सह सुभाषितगोष्ठीसुखमनुभवन्नास्ते। सञ्जीवकेनाप्यनेकशास्त्राधिगतबुद्धिप्रागल्भ्येन स्तोकैरेवाहोभिर्मूढमतिरपि पिङ्गलको धीमान् कृतः। तथारण्यधर्माद्वियोज्य ग्राम्यधर्मेषु नियोजितः। किं बहुना। प्रत्यहं पिङ्गलकसञ्जीवकावेव केवलं रहसि मिथो मन्त्रयतः। शेषः सर्वो ऽपि परिजनो दूरीभूतस्तिष्ठति। तौ च शृगालावपि प्रवेशं न लभेते। अन्यच्च। सिंहपराक्रमाभावात् सर्वो ऽपि मृगजनो तौ च शृगालौ क्षुधाव्याधिबाधिता एकां दिशमाश्रित्य स्थिताः। उक्तं च यतः।

फलहीनं नृपं भृत्याः कुलीनमथवोन्नतं।
संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः ॥१६८॥

तथा च। स्वामिसन्मानसंयुक्ताः कुलीना भक्तितत्पराः।
वृत्तिभङ्गान्महीपालं त्यजन्त्येव हि सेवकाः ॥१६९॥

अन्यच्च। कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वीत भूपतिः।
कदाचित् तं न मुञ्चन्ति भर्त्सिता अपि सेवकाः ॥१७०॥

तथा न केवलं सेवका इत्थं भूता यावत् समस्तमप्येतज्जगत् परस्परं भक्षणार्थं सामादिभिरुपायैस्तिष्ठति।

तद्यथा। देशानामुपरि क्ष्माभृदातुराणां चिकित्सकाः।
वणिजो ग्राहकाणां च मूढानामपि पण्डिताः ॥१७१॥
प्रमादिनां तथा चौरा भिक्षुका गृहमेधिनां।
गणिकाः कामिनां चैव सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥१७२॥
सामादिसज्जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवानिशं।
उपजीवन्ति शक्त्या हि जलजा जलजानिव ॥१७३॥

अथवा साधु चेदमुच्यते।

सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणां ।
अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥ १७४॥
अत्तुं वाञ्छति शाम्भवो गणपतेराखुं क्षुधार्त्तः फणी ।
तं च क्रौञ्चरिपोः शिखी गिरिसुतासिंहो ऽपि नागाननं ।
इत्थं यत्र परिग्रहस्य घटना शम्भोरपि स्याद्गृहे ।
तत्रान्यस्य कथं न भावि जगतस्तस्मात् स्वरूपं हि तत् ॥ १७५॥

ततः करटकदमनकौ स्वामिप्रसादरहितौ क्षुत्क्षामकण्ठौ परस्परं मन्त्रयतः । तत्र दमनको ब्रूते । आर्य करटक आवां तावदप्रधानतां गतौ । एष पिङ्गलकः सञ्जीवकवचनानुरक्तः स्वव्यापारपराङ्मुखः सञ्जातः । सर्वो ऽपि परिजनो गतः । तत्किं क्रियते । करटक आह । यद्यपि त्वदीयं वचनं न करोति स्वामी । तदपि स्वदोषनाशाय वाच्य एषः । उक्तं च यतः ।

अशृण्वन्नपि बोद्धव्यो मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः ।
यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाम्बिकासुतः ॥ १७६॥
मदोन्मत्तस्य भूपस्य कुञ्जरस्य च गच्छतः ।
उन्मार्गे वाच्यतां यान्ति महामात्राः समीपगाः ॥ १७७॥

तद्यत्त्वयैष शष्पभोजी स्वामिनः सकाशमानीतः । तत् स्वहस्तेनाङ्गारा आकर्षिताः । दमनक आह । सत्यमेतत् । ममायं दोषो न स्वामिनः । उक्तं च यतः ।

जम्बुको हुडुयुद्धेन वयं चाषाढभूतिना ।
दूतिका परकार्येन त्रयो दोषाः स्वयं कृताः ॥ १७८॥

कथा ॥४॥ करटक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चिद्देशे मठायतनं । तत्र देवशर्मा नाम परिव्राजकः प्रतिवशति स्म । तस्यानेकयजमानप्रदत्तसूक्ष्मवस्त्रविक्रयवशात् कालेन महती वित्तमात्रा सञ्जाता । ततः स न कस्यचिद्विश्वसिति । नक्तं दिनं कक्षान्तरात्तां न मुञ्चति ।

अथवा साधु चेदमुच्यते।

अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे।
आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ॥१७९॥

अथाषाढभूतिर्नाम परवित्तापहारी धूर्तो ऽर्थमात्रां तस्य कक्षान्तर्गतां लक्षयित्वा व्यचिन्तयत्। कथं मयास्येयमर्थमात्रा हर्तव्येति। तदत्र मठे तावद्दृढशिलासंचयवशाद्भित्तिभेदो न भवति। उच्चैस्तरत्वाच्च द्वारे प्रवेशो न स्यात्। तदेनं मायावचनैर्विश्वास्याहं छात्रतां व्रजामि। येन विश्वस्तो भवति।

उक्तं च यतः। निःस्पृहो नाधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः।
नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात् स्फुटवक्ता न वञ्चकः ॥१८०॥

एवं निश्चित्य तस्यान्तिकमुपगम्य ओम् नमः शिवायेति ब्रुवाणः साष्टाङ्गं प्रणम्य च सप्रश्रयमुवाच। भगवन्नसारो ऽयं संसारः। गिरिनदीवेगोपमं यौवनं। तृणाग्निसमं जीवितं। अभ्रछायासदृशा भोगाः। स्वप्नसदृशः पुत्रकलत्रमित्रभृत्यवर्गसम्बन्धः। एतन्मया सम्यक् परिज्ञातं। तत् किं कुर्वतो मे संसारसमुद्रोत्तरणं भविष्यति। तच्छ्रुत्वा देवशर्मा सादरमाह। वत्स धन्यो ऽसि त्वं यत् प्रथमे वयस्येवं विरक्तभावः।

उक्तं च यतः। पूर्वे वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः।
धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥१८१॥
आदौ चित्ते ततः काये सतां सञ्जायते जरा।
असतां च पुनः काये नैव चित्ते कदाचन ॥१८२॥

यच्च त्वं संसारसागरोत्तरणोपायं पृच्छसि तच्छ्रूयतां।

शूद्रो वा यदि वान्यो ऽपि चाण्डालो वा जटाधरः।
दीक्षितः शिवमन्त्रेण स भस्माङ्गी द्विजो भवेत् ॥१८३॥
षडक्षरेण मन्त्रेण पुष्पमेकमपि स्वयं।
लिङ्गस्य मूर्ध्नि यो दद्यान्न स भूयो ऽपि जायते ॥१८४॥

तच्छ्रुत्वाषाढभूतिस्तत्पादौ गृहीत्वा सप्रश्रयमिदमुवाच । भगवंस्तर्हि व्रतप्रदानेन मम प्रसादः क्रियतां । देवशर्मा प्राह । वत्सानुग्रहं ते करिष्यामि । परं रात्रौ त्वया मठमध्ये न प्रवेष्टव्यं । यत्कारणं निःसङ्गता यतीनां प्रशस्यते तव च ममापि च । उक्तं च यतः ।

दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात् सुतो लालना
विप्रो ऽनध्ययनात् कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
मैत्री चाप्रणयात् समृद्धिरनयात् स्नेहः प्रवासाश्रया
ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिस्त्यागात् प्रमादाद्धनं ॥१८५॥

तत् त्वया व्रतग्रहणादूर्ध्वं मठद्वारे तृणकुटीरके शयितव्यमिति । स चाह । भगवन् भवदादेशः प्रमाणं । परत्र हि तेन मे प्रयोजनं । अथ तं कृतशयनसमयं देवशर्मानुग्रहं दत्वा शास्त्रोक्तविधानेन शिष्यतामनयत् । सो ऽपि हस्तपादावमर्दनपत्रिकानयनादिक्रिया परिचर्यया तं परं परितोषमनयत् । पुनस्तथापि मुनिः कक्षान्तरान्मात्रां न मुञ्चति । अथैवं गच्छति काले आषाढभूतिश्चिन्तयामास । अहो न कथञ्चिदप्येष मे विश्वासमागच्छति । तत्किं दिवापि शस्त्रेण मारयामि । किं वा विषं प्रयच्छामि । किं वा पशुधर्मेण व्यापादयामि । इत्येवं चिन्तयतस्तस्य देवशर्मणो ऽपि शिष्यपुत्रः कश्चिद्ग्रामादामन्त्रणार्थं समायातः । प्राह च । भगवन् पवित्रारोहणविषये मम गृहमागम्यतामिति । तच्छ्रुत्वा देवशर्माषाढभूतिना सह प्रहृष्टमनाः प्रस्थितः । अथैवं तस्य गच्छतो ऽग्रे काचिन्नदी समागता । तां दृष्ट्वा मात्रां कक्षान्तरादवतार्य कन्थामध्ये सुगुप्तां निधाय स्नात्वा देवार्चनं विधाय तदनन्तरमाषाढभूतिमिदमाह । भो आषाढभूते यावदहं पुरीषोत्सर्गं कृत्वा समागच्छामि तावदेषा कन्था योगेश्वरस्य सावधानतया रक्षणीया । इत्युक्त्वा गतः । आषाढभूतिरपि तस्मिन्नदर्शनीभूते मात्रामादाय सत्वरं प्रस्थितः । देवशर्मापि छात्रगुणानुरञ्जितमनाः सुविश्वस्त उपविष्टो यावत्तिष्ठति

तावत् सुवर्णरोमयूथमध्ये हुडुयुद्धमपश्यत्। अथ रोषवशाद्धुडुयुगलस्य दूरमपसरणं कृत्वा भूयो ऽपि समुपेत्य ललाटपट्टाभ्यां प्रहरतो भूरि रुधिरं पतति। तच्च जम्बुको जिह्वालौल्येन रङ्गभूमिं प्रविश्यास्वादयति। देवशर्मापि तदालोक्य व्यचिन्तयत्। अहो मन्दमतिरयं जम्बुकः। यदि कथमप्यनयोः सङ्घट्टे पतिष्यति। तन्नूनं मृत्युमाप्स्यतीति वितर्कयामि। क्षणान्तरे च तथैव रक्तास्वादनलौल्यान्मध्ये प्रविशंस्तयोः शिरःसम्पाते पतितः शृगालो मृतश्च। देवशर्मापि तं शोचमानो मात्रामुद्दिश्य चलितः। शनैः शनैर्यावदागच्छति तावदाषाढभूतिं न पश्यति। ततश्चौत्सुक्येन शौचं विधाय यावत्कन्थामालोकयति तावन्मात्रा नास्ति। ततश्च हा हा मुष्टो ऽस्मीति जल्पन् भूतले मूर्छया निपपात। तत्क्षणाच्चेतनां लब्ध्वा भूयो ऽपि समुत्थाय फूत्कर्तुमारब्धः। भो भो आषाढभूते मां वञ्चयित्वा क्व गतो ऽसि। तद्देहि मे प्रतिवचनं। एवं बहुविधं विलप्य तस्य पादपद्धतिमन्वेषयन् शनैः शनैः प्रस्थितः। अथैवं गच्छन् सायन्तनसमये कञ्चिद्ग्राममाससाद। अथ तस्माद्ग्रामात् कश्चित् कौलिकः सभार्यो मद्यपानकृते समीपवर्तिनि नगरे प्रस्थितः। देवशर्मापि तमालोक्योवाच। भो भद्र वयं सूर्योढा अतिथयस्तवान्तिकं प्राप्ताः। न कमप्यत्र ग्रामे जानीमः। तद्गृह्यतामतिथिधर्मः। उक्तं च यतः। अप्रणोद्यो ऽतिथिः सायं सूर्योढो गृहमेधिना।

पूजया तस्य देवत्वं प्रयान्ति गृहमेधिनः ॥१८६॥

तथा च। तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता।
सतामेतानि हर्म्येषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥१८७॥
स्वागतेनाग्नयस्तृप्ता आसनेन शतक्रतुः।
पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥१८८॥

कौलिको ऽपि तच्छ्रुत्वा भार्यामाह। प्रिये गच्छ त्वमेनमतिथिमादाय गृहं प्रति पादशौचभोजनशयनादिभिः सत्कृत्य तत्रैव तिष्ठ। अहं

तव कृते प्रभूतं मद्यमानेष्यामि। एवमुक्त्वा प्रास्थत। सापि तस्य भार्या पुंश्चली तमादाय प्रहसितवदना देवदत्तं मनसि ध्यायन्ती गृहं प्रति प्रतस्थे। अथवा साधिदमुच्यते।

दुर्दिवसे घनतिमिरे दुःसञ्चारासु नगरवीथीषु।
पत्युर्विदेशगमने परमसुखं जघनचपलायाः॥१८९॥

तथा च। पर्यङ्के चास्तरणं पतिमनुकूलं मनोहरं शयनं।
तृणमिव लघु मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतलुब्धाः॥१९०॥

तथा च। केलिः प्रदहति लग्नां शृङ्गारो ऽस्थीनि चाटवः कटवः।
बन्धक्या परितोषो न किञ्चिदिष्टं भवेत् पत्योः॥१९१॥

तथा च। कुलपतनं जनगर्हां बन्धनमपि जीवितव्यसन्देहं।
अङ्गीकरोति कुलटा सततं परपुरुषसंसक्ता॥१९२॥

अथ कौलिकभार्या गृहं गत्वा देवशर्मणे गतास्तरणां भग्नां च खट्वां समर्प्येदमाह। भो भगवन् यावदहं स्वसखीं ग्रामादभ्यागतां सम्भाष्य द्रुततरमागच्छामि। तावत् त्वयास्मद्गृहे ऽप्रमत्तेन भाव्यं। एवमभिधाय शृङ्गारविधिं विधाय यावद्देवदत्तमुद्दिश्य व्रजति। तावत् तद्भर्ता सम्मुखो मदविह्वलाङ्गो मुक्तकेशः पदे पदे प्रस्खलन् गृहीतमद्यभाण्डः समभ्येति। तं च दृष्ट्वा सा द्रुततरं व्याघुट्य स्वगृहं प्रविश्य मुक्तशृङ्गारा यथापूर्वमभवत्। कौलिको ऽपि तां पलायमानां कृताद्भुतशृङ्गारां विलोक्य प्रागेव कर्णापकर्णिकया श्रुतापवादक्षुभितहृदयः स्वाकारं निगूहन् सदैवास्ते। ततश्च तत्तथाविधं चेष्टितमवलोक्य दृष्टप्रत्ययः क्रोधवशगो गृहं प्रविश्य तामुवाच। आः पापे पुंश्चलि क्व प्रस्थितासि। सा प्रोवाच। अहं त्वत्सकाशादागता न कुत्रचिदपि निर्गता। तत् कथं मद्यपानवशादप्रस्तुतं वदसि। अथवा साधिदमुच्यते।

वैकल्यं धरणीपातमयथोचितजल्पनं।
सन्निपातस्य चिह्नानि मद्यं सर्वाणि दर्शयेत्॥१९३॥

करसादो ऽम्बरत्यागस्तेजोहानिः सरागता
वारुणीसङ्गजावस्था भानुनाप्यनुभूयते ॥११४॥

सो ऽपि तच्छ्रुत्वा प्रतिकूलवचनं वेषविपर्ययं चावलोक्य तामाह । पुंश्चलि चिरकालं श्रुतो मया तवापवादः । तदद्य स्वयं जातप्रत्ययस्तव यथोचितं निग्रहं करोमि । एवमभिधाय लगुडप्रहारैस्तां जर्जरितदेहां विधाय स्थूणया सह दृढबन्धनेन बद्धा मदविह्वलो निद्रावशमगमत् । एतस्मिन्नन्तरे तस्याः सखी नापिती कौलिकं निद्रावशगतं विज्ञायागत्येदमाह । सखि स देवदत्तस्तस्मिन् स्थाने प्रतीक्षते । तच्छीघ्रमागम्यतां । सा चाह । पश्य ममावस्थां तत्कथं गच्छामि । तद्गत्वा ब्रूहि तं कामिनं यदत्रास्मिन्नवसरे न त्वया सह समागमः । नापिती प्राह । सखि मा मैवं वद । नायं कुलटाधर्मः ।

उक्तं च यथा । विषमस्थस्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषां ।
उष्ट्राणामिव तेषां मन्ये ऽहं शंसितं जन्म ॥११५॥

तथा च । सन्दिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहुचित्रे ।
स्वाधीने पररमणे धन्यास्तारुण्यफलभाजः ॥११६॥

अन्यच्च । यदि भवति दैवयोगात् पुमान् विरूपो ऽपि बन्धकीरहसि ।
न तु कृच्छ्रादपि भद्रं निजकान्तं सा भजत्येव ॥११७॥

साब्रवीत् । यद्येवं तर्हि कथय कथं दृढबन्धनबद्धा सती गच्छामि । सन्निहितश्चायं पापात्मा मत्पतिः । नापित्याह । सखि मदविह्वलो ऽयं सूर्यकरस्पृष्टः प्रबोधं यास्यति । तदहं त्वामुन्मोचयामि । मामात्मस्थाने बद्धा द्रुततरं देवदत्तं सम्भाष्यागच्छ । साब्रवीत् । एवमस्तु । तथानुष्ठिते कौलिकः कस्मिंश्चित् क्षणे समुत्थाय किञ्चिद्गतकोपो विमदस्तामाह । हे परपुरुषवादिनि यद्यद्यप्रभृति गृहान्निष्क्रमणं न करोषि न च परपुरुषं वदसि । ततस्त्वामुन्मोचयामि । ततो नापिती स्वरभेदभयान्न किञ्चिदूचे । सो ऽपि भूयो भूयस्तां तदेवाह । अथ

सा यावत् प्रत्युत्तरं किमपि न दत्ते। तावत् स प्रकुपितस्तीक्ष्णक्षुरप्रमादाय तस्या नासिकामच्छिनत्। आह च। पुंश्चलि तिष्ठेदानीं न त्वां भूयस्तोषयिष्यामि। इति जल्पन् पुनरपि निद्रावशमगमत्। देवशर्मापि वित्तनाशात् क्षुत्क्षामकण्ठो नष्टनिद्रस्तत्सर्वं स्त्रीचरित्रमपश्यत्। सापि कौलिकभार्या यथेच्छया देवदत्तेन सह सुरतसौख्यमनुभूय कस्मिंश्चित् क्षणे स्वगृहमागत्य तां नापितीमिदमाह। अयि शिवं भवत्याः। नायं पापात्मा मम गताया उत्थितः। नापिती प्राह। शिवं नासिकया विना शेषशरीरस्य। तद्द्रुतं मां मुञ्च बन्धनाद्यावन्नायं मां पश्यति येन स्वगृहं गच्छामि। तथानुष्ठिते भूयो ऽपि कौलिक उत्थाय तामाह। पुंश्चलि किमद्यापि न वदसि। किं भूयो ऽप्यन्यं दुष्टतरं निग्रहं कर्णच्छेदेन करोमि। अथ सा सकोपं साक्षेपमिदमाह। धिग्धिक्। महामूढ को मां महासतीं पतिव्रतां धर्षयितुं व्यङ्गयितुं वा समर्थः। तच्छृणवन्तु सर्वे ऽपि लोकपालाः। उक्तं च।

आदित्यचन्द्रावनिलो ऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मो ऽपि जानाति नरस्य वृत्तं ॥११८॥

तद्यदि मम सतीत्वमस्ति तदेते देवा भूयो ऽपि मे नासिकां तादृग्रूपामक्षतां कुर्वन्तु। अथवा यदि मया मनसापि परपुरुषो ऽभिलषितः। ततो मां भस्मसान्नयन्त्विति। एवमुक्त्वा भूयो ऽपि तमाह। भो दुरात्मन् पश्य मे सतीत्वप्रभावेन तादृगेव नासिका संवृत्ता। अथासावुल्मुकमादाय यावत् पश्यति तावत्तद्रूपा नासिका रक्तप्रवाहश्च भूतले महान्। ततः स विस्मयमनास्तामुन्मुच्य बन्धनात्समुत्क्षिप्य शय्यायामारोप्य चाटुशतैः पर्यतोषयत्। देवशर्मापि तं सर्वं वृत्तान्तमवलोक्य विस्मितमना इदमाह।

उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः।
स्त्रीबुद्धेर्न विशिष्येत तस्माद्रक्ष्या कथं हि सा ॥११९॥

अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतं।
इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥२००॥

अन्यत्राप्युक्तं।

नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो नो चेद्बलं स्त्रीषु विवर्धमानं।
अतिप्रसक्तैः पुरुषैर्यतस्ताः क्रीडन्ति काकैरिव लूनपक्षैः ॥२०१॥
सुमुखेन वदन्ति वल्गुना प्रहरन्ते निशितेन चेतसा।
मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलं ॥२०२॥
अत एव मुखं निपीयते हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते।
पुरुषैः सुखलेशवञ्चितैर्मधुगृध्रैः कमलं यथालिभिः ॥२०३॥

अपि च। आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां
दोषाणां सन्निधानं कपटशतगृहं क्षेत्रमप्रत्ययानां।
दुर्ग्राह्यं यन्महद्भिर्नरवरवृषभैः सर्वमायाकरण्डं
स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषममृतयुतं धर्मनाशाय सृष्टं ॥२०४॥
कार्कश्यं स्तनयोर्दृशोस्तरलतालीकं च सुख्याप्यते
कौटिल्यं कचसञ्चये प्रवचने मान्द्यं त्रिके स्थूलता।
भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगः प्रिये
यासां दोषगणो गुणो मृगदृशां ताः स्युः पशूनां प्रियाः ॥२०५॥
एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतो
र्विश्वासयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति।
तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन
नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥२०६॥
व्याकीर्णकेशरकरालमुखा मृगेन्द्रा
नागाश्च भूरिमदराजिविराजमानाः।
मेधाविनश्च पुरुषाः समरेषु शूरा
स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा भवन्ति ॥२०७॥

कुर्वन्ति तावत् प्रथमं प्रियाणि यावन्न जानन्ति नरं प्रसक्तं ।
ज्ञात्वा च तं मन्मथपाशबद्धं ग्रस्तामिषं मीनमिवोद्धरन्ति ॥२०८॥

किं च ।

समुद्रवीचीचपलस्वभावाः सन्ध्याभ्ररेखेव मुहूर्त्तरागाः ।
स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थं निपीडितालक्तकवत् त्यजन्ति ॥२०९॥

सम्मोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥

अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः
गुञ्जाफलसमाकारा योषितः परिकीर्त्तिताः ॥२११॥

एवं तस्य परिव्राजकस्य चिन्तयतो सा निशा महता कृच्छ्रेणातिचक्राम । सापि दूतिका छिन्ननासिका स्वगृहं गत्वा चिन्तयामास । किमिदानीं कर्तव्यं । कथमेतन्महच्छिद्रं घटयितव्यं । अथ तस्या एवं चिन्तयन्त्या भर्ता राजकुले कार्यवशात् पर्युषितः । प्रत्युषे च स्वगृहमभ्युपेत्य द्वारदेशस्थितो ऽपि विविधपौरकृत्योत्सुकतया तामाह । भद्रे शीघ्रमानीयतां क्षुरभाण्डं येन पौरकर्मकरणाय गच्छामि । सापि छिन्ननासिका गृहमध्यस्थितैव कार्यकरणापेक्षया क्षुरभाण्डात् क्षुरमेकं समाकृष्य तस्याभिमुखं प्रेषयामास । नापितो ऽप्युत्सुकतया तमेकं क्षुरमवलोक्य कोपाविष्टः सन् प्रतीपं प्राहैषीत् । एतस्मिन् व्यतिकरे सा दुष्टा ऊर्द्ध्वबाहू विधाय फूत्कर्तुमना गृहान्निश्चक्राम । अहो पापेनानेन मम सदाचारवर्तिन्याः पश्यत नासिकाछेदो विहितः । तत्परित्रायतां तत्परित्रायतां । अत्रान्तरे राजपुरुषाः समभ्येत्य तं नापितं लगुडप्रहारैर्जर्जरीकृत्य दृढबन्धनैर्बद्ध्वा तया छिन्ननासिकया सह धर्माधिकरणस्थानं नीत्वा सभ्यानूचुः । शृण्वन्तु भवन्तः सभासदः । अनेन नापितेनापराधं विना स्त्रीरत्नमेतद्व्यङ्गितं । तदस्य यद्युज्यते तत् क्रियतां । इत्यभिहिते सभ्या ऊचुः । रे नापित किमर्थं त्वया भार्या व्यङ्गिता । किमनया

परपुरुषो ऽभिलषितः । उतस्वित् प्राणद्रोहः कश्चित् कृतः । किं वा चौर्यकर्माचरितं । तत् कथ्यतामस्या अपराधः । नापितो ऽपि प्रहारपीडिततनुर्वक्तुं न शशाक । अथ ते सभ्या ऊचुः । अहो सत्यमेतद्राजपुरुषाणां वचः । न शृणोत्ययं । पापात्मायं । निर्दोषानेनेयं वराकी दूषिता । उक्तं च ।

भिन्नस्वरमुखवर्णः शङ्कितदृष्टिः समुत्पतिततेजाः ।
भवति हि पापं कृत्वा स्वकर्मसन्त्रासितः पुरुषः ॥२१२॥

तथा च । आयाति स्खलितैः पादैर्मुखवैवर्ण्यसंयुतः ।
ललाटस्वेदभा भूरि गद्गदं भाषते वचः ॥२१३॥
कम्पमानस्त्वधोऽवेक्षी पापं प्राप्तः सदा नरः ।
तस्माद्यत्नात् परिज्ञेयश्चिह्नैरेतैर्विचक्षणैः ॥२१४॥

अन्यच्च । प्रसन्नवदनो हृष्टः स्पष्टवाक्यः सरोषदृक् ।
सभायां वक्ति सामर्थ्यं सावष्टम्भो नरः शुचिः ॥२१५॥

तदेष दुष्टचरित्रलक्षणो दृश्यते । स्त्रीधर्षणाद्वध्य इति । तच्छूलायामारोप्यतामिति । अथ वध्यस्थानं नीयमानं तमालोक्य देवशर्मा तान् धर्माधिकृतान् गत्वा प्रोवाच । भो अन्यायेनैष वराको बध्यते । नापितः साधुसमाचार एष । तच्छ्रूयतां मे वाक्यं ।

जम्बुको हुडुयुद्धेन वयं चाषाढभूतिना ।
दूतिका परकार्येण त्रयो दोषाः स्वयङ्कृताः ॥२१६॥

अतस्ते सभ्यास्तमूचुः । भो भगवन् कथमेतत् । ततो देवशर्मापि तेषां त्रयाणामपि वृत्तान्तं विस्तरेणाकथयत् । ते सभ्यास्तदाकर्ण्य सुविस्मितमनसो नापितं विमुच्य मिथः प्रोचुः । अहो

अबध्यो ब्राह्मणो बालः स्त्री तपस्वी च रोगभाक् ।
विहिता व्यङ्गता तेषामपराधे गरीयसि ॥२१७॥

तदस्या नासिकाछेदः स्वकर्मणापि संवृत्तः । ततो राजनिग्रहस्तु

कर्णच्छेदः कार्यः। तथानुष्ठिते देवशर्मापि वित्तनाशसमुद्भूतशोकरहितस्तदेव स्वकीयं मठायतनं जगाम। यतो ऽहं ब्रवीमि।

जम्बुको हुडुयुद्धेन वयं चाषाढभूतिना।
दूतिका परकार्येण त्रयो दोषाः स्वयङ्कृता॥२१८॥

करटक आह। अथैवंविधे व्यतिकरे किं कर्तव्यमावयोः। दमनको ऽब्रवीत्। एवंविधे ऽपि समये मम बुद्धिस्फुरणं भविष्यति। येन सञ्जीवकं प्रभोर्विश्लेषयिष्यामि। उक्तं च यतः।

एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता।
बुद्धिर्बुद्धिमतो सृष्टा हन्ति राष्ट्रं सनायकं॥२१९॥

तदहं मायाप्रपञ्चेन दम्भं गुप्तमाश्रित्य तं स्फोटयिष्यामि। करटक आह। भद्र यदि कथमपि तव मायाप्रपञ्चं पिङ्गलको ज्ञास्यति सञ्जीवको वा। तदा नूनं विघात एव। सो ऽब्रवीत्। तात नैवं वद। गूढबुद्धिभिरापत्काले विधुरे ऽपि दैवे बुद्धिः प्रयोक्तव्या। नोद्यमस्त्याज्यः कदाचित्। गुणाक्षरन्यायेन बुद्धेः साम्राज्यं भवति। उक्तं च यतः।

त्याज्यं न धैर्यं विधुरे ऽपि दैवे धैर्यात् कदाचित् स्थितिमाप्नुयात् सः।
याते समुद्रे ऽपि हि पोतभङ्गे सांयात्रिको वाञ्छति कर्म एव॥२२०॥

तथा च। उद्योगिनः सततमत्र समेति लक्ष्मी।
दैवं हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति॥
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या।
यत्ने कृते यदि न सिध्यति को ऽत्र दोषः॥२२१॥

तदेवं ज्ञात्वा सुगूढबुद्धिप्रभावेन यथा तौ द्वावपि न ज्ञास्यतः। तथा मिथो वियोजयिष्यामि। उक्तं च।

सुगुप्तस्यापि दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति।
कौलिको विष्णुरूपेण राजकन्यां निषेवते॥२२२॥

करटक आह। कथमेतत्। सो ऽब्रवीत्। कस्मिंश्चिदधिष्ठाने कौलिक

रथकारौ मित्रे प्रतिवसतः स्म। तत्र च बाल्यात् प्रभृति सहचारिणौ कथ परस्परमतीव सदैकस्थानविहारिणौ कालं नयतः। अथ कदाचित्तत्रा ॥५॥ धिष्ठाने कस्मिंश्चिद्देवायतने यात्रामहोत्सवः संवृत्तः। तत्र च नटनर्तकचारणसङ्कुले नानादेशागतजनान्विते तौ सहचरौ भ्रमन्तौ कांचिद्राजकन्यां करेणुकारूढां सर्वलक्षणसनाथां कञ्चुकिवर्षधरपरिवारितां देवतादर्शनार्थं समायातां दृष्टवन्तौ। अथासौ कौलिकस्तां दृष्ट्वा विषार्दित इव दुष्टग्रहगृहीत इव कामशरैर्हन्यमानः सहसा भूतले निपपात। अथ तं तदवस्थमवलोक्य रथकारस्तद्दुःखदुःखित आप्तपुरुषैस्तं समुत्क्षिप्य स्वगृहमानयत्। तत्र च विविधैः शीतोपचारैश्चिकित्सकोपदिष्टैर्मन्त्रवादिभिश्चोपचर्यमाणश्चिरात् कथञ्चित् सचेतनो बभूव। ततो रथकारेण पृष्टः। भो मित्र किमेवं त्वमकस्माद्विचेतनः सञ्जातः। तत् कथ्यतामात्मस्वरूपं। स आह। वयस्य यद्येवं तच्छृणु मे रहस्यं येनाशेषं ते वदामि। तथानुष्ठिते स तं प्रोवाच। भो मित्र यदि त्वं मां सुहृदं मन्यसे। तत् काष्ठप्रदानेन प्रसादः क्रियतां। क्षम्यतां यद्बाल्ये किमपि प्रणये नातिरेकादयुक्तं तदनुष्ठितं तव। सो ऽपि तदाकर्ण्य बाष्पपिहितनयनः सगद्गदमुवाच। यत् किञ्चिद्दुःखकारणं तद्वद। येन प्रतीकारः क्रियते यदि कर्तुं शक्यते। उक्तं च यतः।

औषधानां च मन्त्राणां बुद्धेश्चैव महात्मनां।
असाध्यं नास्ति लोके ऽत्र किञ्चिद्ब्रह्माण्डमध्यगं ॥२२३॥

तदेतेषां चतुर्णां यदि साध्यं भविष्यति तदाहं साधयिष्यामि। कौलिक आह। वयस्य एतेषामन्येषामपि सहस्रमुपायानामसाध्यं तन्मे दुःखं। तस्मान्मम मरणे कालक्षेपं मा कुरु। रथकार आह। भो मित्र तथापि मे निवेदय। येनाहमपि तदसाध्यं मत्वा त्वया सह वह्नौ प्रविशामि। न क्षणमपि त्वद्वियोगं सहिष्ये। एष मे निश्चयः। कौलिक आह। वयस्य श्रूयतां तर्हि। या राजकन्या करेणुकारूढा तत्रोत्सवे दृष्टा

तस्या दर्शनानन्तरमेव भगवता मकरध्वजेन ममेयमवस्था विहिता। तन्न शक्नोमि तद्वेदनां सोढुं। तथा चोक्तं।

मत्तेभकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कुमार्द्रे तस्याः पयोधरयुगे रतखेदखिन्नः।
वक्षो निधाय भुजपञ्जरमध्यवर्ती स्वप्स्ये कदा क्षणमवाप्य तदीयसङ्गं॥२२४॥

तथा च। रागी बिम्बाधरो ऽसौ स्तनकलशयुगं यौवनारूढगर्वं
चीना नाभिः प्रकृत्याः कुटिलकमलकं स्वल्पकं चापि मध्यं।
कुर्वन्त्वेतानि नाम प्रसभमिह मनश्चिन्तितान्याशु खेदं
यन्मां तस्याः कपोलौ दहत इति मुहुः स्वच्छकौ तन्न युक्तं॥

रथकारो ऽप्येवं सकामं तद्वचनमाकर्ण्य सस्मितमिदमाह। वयस्य यद्येवं तर्हि दिष्ट्या सिद्धं नः प्रयोजनं। तदद्यैव तया सह समागमः क्रियतामिति। कौलिक आह। वयस्य यत्र कन्यान्तःपुरे वायुं मुक्त्वा नान्यस्य प्रवेशो ऽस्ति तत्र रक्षापुरुषरक्षिते कथं तया सह समागमः। तत् किं मामसत्यवचनेन विडम्बयसि। रथकार आह। भो वयस्य पश्य मे बुद्धिबलं। एवमभिधाय तत्क्षणात् कीलसंचारिणं वैनतेयं बाहुयुगलवायुजवृक्षदारुणा शङ्खचक्रगदापद्मान्वितं सकिरीटकौस्तुभमघटयत्। ततस्तस्मिन् कौलिकं समारोप्य विष्णुचिह्नचिह्नितं कृत्वा कीलसञ्चरणविज्ञानं च दर्शयित्वा प्रोवाच। वयस्यानेन विष्णुरूपेण गत्वा कन्यकान्तःपुरे निशीथे तां राजकन्यकामेकाकिनीं सप्तभूमिकाप्रासादप्रान्तगतां मुग्धस्वभावां वां वासुदेवं मन्यमानां स्वकीयमिथ्यावक्रोक्तिभी रञ्जयित्वा भज। कौलिको ऽपि तदाकर्ण्य तथारूपस्तत्र गत्वा तामाह। राजपुत्रि सुप्ता किं वा जागर्षि। अहं तव कृते क्षीरसमुद्रात् सानुरागी लक्ष्मीं विहाय स्वयमेवाभ्यागतः। तत् क्रियतां मया सह समागम इति। सापि गरुडारूढं चतुर्भुजं सायुधं कौस्तुभोपेतमवलोक्य सविस्मया शयनादुत्थाय कृताञ्जलिपुटा प्रोवाच। भगवन्नहं मानुषकोटिकाशुचिः। भगवांस्त्रैलोक्यपूज्यः कर्ता च। तत्